

בין חשדנות לרחמים: תפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות מזכויות יתר ולגבי שימוש לרעה בחוק

מאמר זה בוחן כיצד זכויות אנשים עם מוגבלויות ממומשות בחיי היומיום, בצל חשש ציבורי מפני שימוש לרעה בהן, וכן את האופן שבו התפיסות, העמדות והרגשות כלפי זכויות אלה וכלפי נשאייהן מוצאים ביטוי בתהליך של תרגום החקיקה החלה עלי ספר למציאות. תופעת החשד לשימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות בישראל היא למעשה גלגול ערכני של חשד ישן לשימוש לרעה בזכויות מתחום הרווחה, בעיקר בתחום הקצבאות, אשר בהתגלמותו הנוכחית מבטא תגובת נגד (Backlash) לשיח הזכויות החדש יחסית של אנשים עם מוגבלויות. באמצעות מחקר אמפירי משולב מתודות נידונה התופעה משתי נקודות מבט משלימות: ראשית, ממצאים כמותיים מצביעים על תופעה שלפיה 21 אחוזים מהנשאלים בסקר נרחב של האוכלוסייה בישראל הסכימו במידה בינונית עד רבה עם ההיגד כי "יש להיזהר מכך שאנשים עם מוגבלות ינצלו לרעה את הסיוע הרב שהם מקבלים מהחברה ומהמדינה". ניתוח של ממצאי הסקר מעלה כי תפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות מזכויות יתר מנבאות באופן החזק ביותר את רמת החשד לשימוש לרעה בזכויות (בניגוד לרגשות שליליים ולעמדות מופשטות יותר לגבי אוכלוסייה זו, אשר לא נמצאו כמנבאים את החשד). שנית, נרטיבים מפי אנשים עם מוגבלויות מבטאים את האופן שבו החשד כלפיהם בא לידי ביטוי בחייהם ומשפיע על האופן שבו הם ממצים את זכויותיהם. ממצאים אלה מעידים על כך שאף שממדי החשד בקרב האוכלוסייה הכללית אינם נחלת הרוב, חשד זה ממלא מקום משמעותי בחייהם של ישראלים עם מוגבלויות, אשר מרגישים צורך להוכיח את זכאותם לאחרים ולהשתמש בזכויותיהם

* מרצה בכיר (Associate Professor of Law), בית הספר למשפטים של אוניברסיטת סירקיוז, ניו יורק. על ההערות הבונות, הסיוע בנייתוח הנתונים, והעזרה בחידוד הטענות שבבסיס המאמר ברצוני להודות לשגית מור, עירן הלפרין, מיטל גלבווע, לירון דוד, שירלי ורנר, רוני הולר, יוסי חסון, מיכל רייפן תגר, מריאלה יאבו ואורלי אורן-קולבינגר. ברצוני להודות לקרן המשפחתית ע"ש תד אריסון ולקרן משפחת רודרמן על האישור להשתמש בנתונים ממדר הנגישות העירוני לשנת 2018, וכן לספיר חי ממערכת "משפט חברה ותרבות" ולחברי המערכת על העבודה המצוינת בעריכת המאמר והכנתו לפרסום. תודה מיוחדת נתונה ל-38 המרואיינים על שהקדישו מזמנם וחשפו בפניי את סיפוריהם. מאמר זה מוקדש לזכרו של יובל לסטר קידר ז"ל, חבר יקר, פעיל חברתי מוביל בתחום המוגבלות ובקהילה של לימודי מוגבלות בישראל, והיוזם והיו"ר הראשון של תא סטודנטים עם מוגבלויות באוניברסיטה העברית. יובל הלך מאיתנו באופן פתאומי ובטרם עת בחודש אוקטובר 2019. אני מתגעגע אליו וכואב את לכתו, אך מתנחם בכך שזכרו ומורשתו יישארו עימנו לעד.

בזהירות. כמו כן מצביעים הממצאים על הקושי בהטמעת שיח הזכויות בקרב הציבור הישראלי גם למעלה משני עשורים אחרי חקיקת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. הצפת סוגיית החשד לניצול זכויות אנשים עם מוגבלויות חשובה לפיתוח מדיניות ליישום אפקטיבי של החקיקה הקיימת.

מבוא

חוקרים רבים מתחום המשפט והחברה¹ שמו לעצמם למטרה לחקור את הפער בין המשפט בספרים למשפט בפעולה באמצעות כלים אמפיריים.² ענף ספציפי זה עוסק במשפט כפי שהוא בא לידי ביטוי בחיי היומיום, מחוץ לכותלי בית המשפט, ובאופן שבו הוא נתפס ונחוזה בעיני נשאי הזכויות ואלה האמונים על אכיפתו.³ מאמר זה בא לבחון כיצד זכויות אנשים עם מוגבלויות ממומשות בחיי היומיום בצל חשש ציבורי מפני שימוש לרעה בהן ואת האופן שבו התפיסות, העמדות והרגשות כלפי זכויות אלה וכלפי נשאייהן מוצאים ביטוי בתרגום החקיקה למציאות.

שלושת העשורים האחרונים הביאו שינוי מהותי בהכרה, בפיתוח ובהגנה על זכויות אנשים עם מוגבלויות בעולם המערבי. תהליך זה כונה על ידי חוקרים כאמנציפציה של אוכלוסייה זו אשר לאורך ההיסטוריה חוותה צורות שונות של הדרה, דיכוי ואפליה.⁴ מאז שנות התשעים אנו רואים תהליך גובר של הכרה בזכויות אנשים עם מוגבלויות ושל חקיקה אשר הכירה לעולם המשפט מושגים חדשים כגון "התאמות" ו"נגישות" שבאו להבטיח את השתלבותם של אנשים עם מוגבלויות בתהליכים חברתיים ופוליטיים. עם זאת, תהליך התבססות שיח הזכויות של אנשים עם מוגבלויות נתקל בחסמים רבים. מאמר זה מצביע על חסם שלא נדון בספרות המשפטית עד כה – החשד הציבורי כלפי שימוש לרעה באותן הזכויות.

1 תחום שראשיתו בבתי ספר אמריקניים למשפטים בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, ראו Lawrence M. Friedman, *The Law & Society Movement*, 38 *Stan. L. Rev.* 763, 775 (1986).

2 ראו למשל Stewart Macaulay, Lawrence M. Friedman & Elizabeth Mertz, *Law in Action: A Socio-Legal Reader* 14-15 (2007); דפנה הקר "הזמנה לסוציולוגיה של המשפט ומיפוי ראשוני של התחום בישראל" *דין ודברים* ד 95, 104 (2008).

3 לעניין זה, ראו Sally Engel Merry, *Resistance and the Cultural Power of Law*, 29 *Law & Soc'y Rev.* 11, 14 (1995); Austin Sarat & Thomas R. Kearns, *Beyond the Great Divide: Forms of Legal Scholarship and Everyday Life*, in *Law in Everyday Life* 21, 29-30 (Austin Sarat & Thomas R. Kearns eds., 1993); Patricia Ewick & Susan S. Silbey, *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life* 19 (2d ed. 2014).

4 ראו Michael Ashley Stein, Michael E. Waterstone & David B. Wilkins, *Cause Lawyering for People with Disabilities*, 123 *Harv. L. Rev.* 1658, 1658 (2010); עוד עיינו אריאלה אופיר "חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998: אמנציפציה בסוף המאה ה-20" ספר מנחם גולדברג: לקט מאמרים בדיני עבודה וביטחון סוציאלי (אהרן ברק ואח' עורכים, 2001).

כבר בשנת 1984, עוד בטרם חקיקת הזכויות, טענה חוקרת המוגבלות האמריקנית הנודעת דברה סטון כי השתייכות לקבוצת המוגבלות מעניקה לחבריה "הטבות" (Privileges).⁵ כוונתה של סטון הייתה במקור לסיוע כלכלי בדמות קצבאות ומענקים, אולם כיום ניתן לחשוב על הטבות (למעשה זכויות והתאמות) אחרות אשר גם אנשים ללא מוגבלויות עשויים לרצות לעצמם במרחב הציבורי, כגון מקום חנייה שמור וקרוב לכניסה, פטור מתור, התאמות בחינוך כגון זמן נוסף בבחינות, התאמות במקום העבודה כגון ל"ז גמיש, ועוד. בשל האטרקטיביות של אותן זכויות והתאמות בעיני הציבור, התגלה חשד לשימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות וניצול של המערכת על מנת לקבל יתרון בלתי הוגן.⁶ חשד זה הוא למעשה גלגול עדכני של חשד ישן יותר באשר לשימוש לרעה בזכויות מתחום הרווחה, בעיקר בתחום הקצבאות, אשר בהתגלמותו הנוכחית בא לידי ביטוי בתגובת נגד (Backlash) לשיח הזכויות של אנשים עם מוגבלויות. מאמר זה הוא הראשון שדן בתופעה בישראל,⁷ ובכך הוא מוסיף נדבך חשוב בספרות על הקשר בין סטיגמה למשפט וכן בספרות על זכויות אנשים עם מוגבלויות. הצפת סוגיית החשד לגבי ניצול זכויות אנשים עם מוגבלויות מסייעת בפיתוח המדיניות כלפי אוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות, שכן היא תורמת להבנת האופן שבו החברה תופסת ומיישמת את שיח הזכויות החדש יחסית.

המאמר בא לבחון שלוש שאלות מרכזיות: האם וכיצד החשד באשר לשימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות בא לידי ביטוי בחברה הישראלית, מהם המשתנים המנבאים את החשד, והאם ובאילו אופנים הוא משפיע על מיצוי הזכויות של ישראלים עם מוגבלויות. על מנת לענות על שתי השאלות הראשונות נעשה שימוש בסקר שנערך בקרב אוכלוסייה כללית בישראל וכדי לענות על השאלה השלישית נערכו ראיונות עם ישראלים החיים עם מוגבלויות.

תוצאות הסקר מראות כי חמישית מהנשאלים הביעו חשש כי אנשים עם מוגבלויות עשויים לנצל לרעה את הזכויות הניתנות להם, וכי אותו חשש מוסבר על ידי תפיסות הגורסות שקיימת עדיפות בלתי הוגנת כלפי האוכלוסייה בהשוואה לאוכלוסיות מודרות

5 ראו Deborah A. Stone, *The Disabled State* 4 (1984); עוד ראו את הדברים שכתבה רונה סופר: "לא אגיד שאני אף פעם לא נהנית, הרי אחרי שנים עם מגבלה גופנית, למדתי שחייבים ללמוד לאהוב את הבונוסים; למשל כשאני לוקחת שכטה מהמריחואנה הרפואית שלי, למשל כשאני חונה בנחת באמצע תל אביב על המדרכה – חמושה בתו נכה, או כשהמאבטח החתיך נותן רק לי יד כדי שאעבור ראשונה בתור". ראו רונה סופר "נכים וארוטיקה: לא כל אחד יכול לגעת בעצמו" המקום הכי חם בגיהינום 5.11.2015.

6 הקשר מרכזי נוסף של שימוש לרעה נוגע להתחזות של אנשים ללא מוגבלויות לאנשים עם מוגבלויות, תופעה שאותה אני מכנה "החשש מהונאת מוגבלות" (*Fear of the Disability Con*). בשל קוצר היריעה ומגבלות מתודולוגיות, לא אדון בה במאמר זה. לדיון בתופעה זו ובביטוייה בארצות הברית, ראו Doron Dorfman, *Fear of the Disability Con: Perceptions of Fraud* and *Special Rights Discourse* 53 *LAW & Soc'y REV.* 1051 (2019) (להלן: *Dorfman, Fear of the Disability Con*).

7 מאמרים קודמים דנו בתופעה בארצות הברית. ראו שם, וכך Doron Dorfman, *[Un]Usual Suspects: Deservingness, Scarcity, and Disability Rights*, 10 *U.C. IRVINE L. REV.* 557 (2020) (להלן: *Dorfman, [Un]Usual Suspects*).

אחרות; על ידי תפיסות בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר; ועל ידי אי-תמיכה במחאת הנכים של השנים 2017-2018. ממצאים אלה מהווים תרומה מקורית וחשובה להבנה מעמיקה יותר של הסטיגמה כלפי אוכלוסייה זו באופן כללי, ובהקשר ספציפי ליחס המשפט אליה. ראינות העומק עם ישראלים החיים עם מוגבלויות שונות מסייעים להבין כיצד הם מציגים את המוגבלות שלהם בפני אחרים על מנת לממש את זכויותיהם, כיצד הנראות של המוגבלות משחקת תפקיד בקביעת הזכאות על ידי הציבור, וכיצד רגשות של חשד ורחמים, אשר עומדים בניגוד לשיח הזכויות, משפיעים על מימוש הזכויות בפועל. כך למשל, אנשים המתניידים בכיסאות גלגלים ואינם זכאים לפטור מתור מוצאים עצמם נהנים מהעדפות בשל תחושת הרחמים של הציבור כלפיהם, בעוד שאנשים עם מוגבלות שכלית או שמאובחנים על הספקטרום האוטיסטי, שעבורם נכתב הפטור בחוק מלכתחילה, מוצאים קושי רב במימוש הזכות בשל החשד לשימוש לרעה.⁸

חשוב להדגיש כי מאמר זה לא עוסק בשאלה האם ישנה תופעה של שימוש לרעה ועד כמה היא רווחת.⁹ במקום זאת המאמר בא לשאול באיזו מידה הציבור חושב שקיים ניצול לרעה, מהם הגורמים המנבאים קיומו של חשד זה וכיצד הוא בא לידי ביטוי בחייהם של אנשים עם מוגבלויות. בכך תואם מאמר זה את התיאוריה הסוציולוגית בדבר "ההבניה החברתית של בעיות חברתיות" שפותחה בשנות השבעים של המאה העשרים ורואה בתפיסת הציבור תופעה חברתית מסוימת כמושא למחקר עצמאי וראוי בנפרד ממחקר בדבר קיומה האובייקטיבי של התופעה.¹⁰ עוד יצוין כי המאמר אינו טוען שישנה נקודת זמן קונקרטיית שבה החלה תגובת הנגד כלפי זכויות אנשים עם מוגבלויות, אלא שמדובר בתהליך חברתי מתמשך. המאמר בא להראות תגובה כללית יותר לשיח הזכויות כלפי אנשים עם מוגבלויות

8 לדיון ראו להלן פרק ד'.

9 השאלה לגבי היקף השימוש לרעה בהקשרים שונים של זכויות אנשים עם מוגבלויות היא מורכבת מאוד וספק בכלל אם ניתן למצוא לה תשובה מקיפה. מחקר בנושא העלה כי היקף השימוש לרעה וההונאה הנוגעת לקצבאות נכות בישראל מביא לפגיעה של כחמישה אחוז בתקציב המוסד לביטוח לאומי. מחקר משווה על מערכות הביטוח הסוציאלי במדינות מפותחות בעולם המערבי העלה שיעור דומה. ראו אברהם דורון "שימוש לרעה והונאה במערכת הביטוח הלאומי" ביטחון סוציאלי 84, 57, 72 (2010). יצוין כי מרואינים טענו בעצמם להיכרות עם אנשים אשר ניצלו זכויות, אך מדובר במספר קטן של מקרים, אשר יוצרים את הסטיגמה לגבי שימוש לרעה. כך על פי סיגל (68) נפגעת פוליו המתניידת בכיסא גלגלים, "מספיק שאתה מכיר אחד כדי שאתה תחשוב שכולם [מרמים]", וכדברי דוד (47) קטוע רגליים כתוצאה ממחלת עצבים: "רמת החשדנות לגבי אנשים עם מוגבלויות בקרב המוסדות חורגת מכל פרופורציה ביחס שלה בין אלה שבאמת עוברים [על המערכת] ורמאים. כאילו התפוח הרקוב משחיר ומרקיב את כל החבית".

10 ראו Herbert Blumer, *Social Problems As Collective Behavior*, 18 Soc. Probl. 298, 300 (1971); MALCOLM SPECTOR & JOHN I. KITSUSE, *CONSTRUCTING SOCIAL PROBLEMS* 53, 77 (Transaction Publishers 2001) (1977); Darin Weinberg, *On the Social Construction of Social Problems and Social Problems Theory: A Contribution to the Legacy of John Kitsuse*, 40 Am. Soc. 61, 71-72 (2009).

ולהעמיק את ההבנה שלה דרך הצבעה על מקורותיה הפסיכולוגיים (הרגשיים והקוגניטיביים) והחברתיים, מחד גיסא, ועל חוויותיהם של אנשים עם מוגבלויות ביחס אליה, מאידך גיסא. בפרק א' אסקור את פיתוח שיח הזכויות בהקשר לאוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות בישראל ובעולם וכן את מגמת הבקלאש כלפי זכויות שהוכרה לאחרונה בספרות. בפרק ב' תפורט המתודולוגיה האמפירית המעורבת שבבסיס המאמר, שימוש בשיטות מחקר כמותניות (ניתוח סטטיסטי של דאטה מסקר) ואיכותניות (ראיונות עומק), ובפרק ג' יפורטו תוצאות הניתוח הכמותי. בפרק ד' יובאו תמות מרכזיות שעלו בראיונות עם ישראלים עם מוגבלויות בהקשר לאופן מימוש הזכויות על ידם. בפרק האחרון אסכם את הממצאים ואציע כיוונים עתידיים לטיפול בבעיה המרכזית שעולה ממאמר זה, תפיסות של זכויות אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר המנוצלות לרעה.

א. צעד קדימה, צעד אחורה: הכרה ובקלאש כלפי זכויות אנשים עם מוגבלויות

1. ההכרה המשפטית בזכויות אנשים עם מוגבלויות ופיתוח שיח הזכויות רק לאחרונה – בשלושת העשורים האחרונים – הוכרה אוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות כמיעוט מוגן (הגדול בעולם)¹¹ הזכאי לזכויות.¹² עד אז ולאורך ההיסטוריה המודרנית, שלטה בכיפה הגישה הרפואית-אינדיבידואליסטית למוגבלות שהכתיבה עיסוק רפואי, שיקומי ופרטני באותה אוכלוסייה.¹³ הגישה הרפואית-אינדיבידואליסטית באה לידי ביטוי במדיניות שביקשה לרפא אנשים עם מוגבלויות ולתקן את תפקודם, תוך התמקדות בלקות (Impairment) ובאדם עצמו, והתעלמות מהחסמים החברתיים שמהווים חלק ניכר ביצירת המוגבלות, כפי שגורס המודל החברתי למוגבלות שאציג מיד.¹⁴ גישה זו התאפיינה בעיקר בשיח שנסוב סביב רעיונות של צדקה ורחמים כלפי אנשים עם מוגבלויות,¹⁵ שיח שתרגומו המשפטי היה עיסוק בקצבאות נכות שיאפשרו תנאי מחיה מינימליים עבור אותה אוכלוסייה ויצירת שירותי רווחה סרגטיביים, אך לא מעבר לכך.¹⁶ הגישה החדשה, הביקורתית-

11 ראו *Factsheet on Persons with Disabilities*, UNITED NATIONS: DEP'T OF ECON. & SOC. AFFAIRS, <http://bit.ly/31Wn3R4>.

12 מקורותיה של התנועה החברתית לזכויות אנשים עם מוגבלויות הם בשלהי שנות השישים ובשנות השבעים של המאה הקודמת בבריטניה ובארצות הברית. ראו נטע זיו, שגית מור ואדוה איכנגרין "מבוא: לימודי מוגבלות בעברית – שדה אקדמי בהתהוות לימודי מוגבלות: מקראה 11, 14 (שגית מור ואח' עורכים, 2016); על התנועה הבריטית, ראו טום שייקספיר "המודל החברתי של המוגבלות" לימודי מוגבלות: מקראה 91, 91-94 (שגית מור ואח' עורכים, 2016); על התנועה האמריקנית, ראו JOSEPH P. SHAPIRO, NO PITY: PEOPLE WITH DISABILITIES FORGING A NEW CIVIL RIGHTS MOVEMENT 41-58 (1993).

13 זיו, מור ואיכנגרין, לעיל ה"ש 12, בעמ' 11; מייקל אוליבר "הפוליטיקה של ההנכיה: גישה סוציולוגית" לימודי מוגבלות: מקראה 57, 60 (שגית מור ואח' עורכים, 2016).

14 ראו אצל ALISON KAUFER, FEMINIST, QUEER, CRIP 5 (2013).

15 שייקספיר, לעיל ה"ש 12, בעמ' 94.

16 לדיון נרחב יותר בשיח הזכויות למול שיח הקצבאות, ראו להלן בפרק ד' 1.

חברתית למוגבלות, שבמרכזה המודל החברתי, שמה דגש על ההליכים החברתיים המורכבים אשר מהווים חלק משמעותי ביצירתה של המוגבלות ומביאים להדרה, לאפליה ולהאחרה (Othering) של אנשים עם מוגבלויות.¹⁷ ההבנה כי למשפט יש תפקיד בתיקון היחס החברתי ההיסטורי לאנשים עם מוגבלויות היא שהביאה, למעשה, לשיח חדש כלפי מעמד המשפטי של אנשים עם מוגבלויות במשפט. באמצעות קידום חקיקת הזכויות הקיימת היום ברוב המדינות המפותחות,¹⁸ חל מהפך במעמד של אנשים עם מוגבלויות והם הפכו ממושאי חסד ורחמים לנשאי זכויות.¹⁹

בשנות השבעים של המאה העשרים צמחה בבריטניה ובארה"ב התנועה החברתית לקידום זכויות אנשים עם מוגבלויות אשר התבססה על גישה חוצת-מוגבלות (Cross-disability).²⁰ גישה זו קידמה התייחסות לאוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות כאל קבוצת מיעוט אחת הכוללת בתוכה אנשים החיים עם מגוון לקויות רחב, למשל מוגבלות בתנועה, מוגבלות חושית, מחלות כרוניות, מוגבלות שכלית-התפתחותית, מוגבלות נפשית, מוגבלות נזירולוגית, לקויות למידה ועוד. בשנת 1990 נחקק בארה"ב ה-ADA (Americans with Disabilities Act) אשר הכיר לראשונה באוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות כקבוצת מיעוט מוגנת שסבלה מהיסטוריה של אפליה, הדרה ויחס לא הוגן.²¹ שמונה שנים לאחר מכן נחקק בישראל חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998 (להלן: חוק השוויון) ששאב מקורותיו מן החוק האמריקני.²² בשלהי שנת 2006 הגיע תהליך זה לשיאו עם אימוץ האמנה בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות באו"ם. האמנה אושרה עד היום על ידי 187 מדינות בהן גם ישראל, אשר אשררה אותה בשנת 2012.²³ בכל העולם אימצה חקיקת השוויון את הגישה

- 17 ראו למשל שייקספיר, לעיל ה"ש 12, בעמ' 93-94; SUSAN WENDELL, THE REJECTED BODY: מוגבלות: אתגרים וסוגיות "תאוריה וביקורת" 50, 475, 480-478 (2018).
FEMINIST PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON DISABILITIES 60 (1st ed. 1996); רוני הולר "לימודי
- 18 ראו בכלליות KATHARINA HEYER, RIGHTS ENABLED: THE DISABILITY REVOLUTION FROM THE US, TO GERMANY AND JAPAN, TO THE UNITED NATIONS (2015).
- 19 ראו למשל RICHARD K. SCOTCH, FROM GOOD WILL TO CIVIL RIGHTS: TRANSFORMING CIVIL DISABILITY POLICY 7 (2d ed. 2001); Michael Ashely Stein, *From Crippled to Disabled: The Legal Empowerment of Americans with Disabilities*, 43 EMORY L.J. 245, 255 (1994); Arlene S. Kanter, *The Law: What's Disability Studies Got to Do With It or An Introduction to Disability Legal Studies*, 42 COLUM. HUM. RTS. L. REV. 403, 445 (2011)
- 20 ראו RICHARD K. SCOTCH, *Politics and Policy in the History of the Disability Rights Movement*, 67 MILBANK Q. 380, 385 (1989); SAMUAL R. BAGENSTOS, LAW AND THE CONTRADICTIONS OF THE DISABILITY RIGHTS MOVEMENT 18 (2009); PAUL K. LONGMORE, WHY I BURNED MY BOOK AND OTHER ESSAY ON DISABILITY 111 (2003).
- 21 Americans with Disabilities Act, 42 U.S.C. § 12101(a)(2)
- 22 ראו אצל שגית מור "שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות בתעסוקה – מתיקון הפרט לתיקון החברה" עיוני משפט לה 97, 115 (2012) (להלן: מור "שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות בתעסוקה").
- 23 אמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, כ"א 63(1635) 1 (נפתחה לחתימה ב-2006) (אושרה ונכנסה לתוקף ב-2012).

חוצת-המוגבלות אשר דנה בכל המוגבלויות תחת הגדרה חוקית רחבה אחת, הכוללת את כלל הלקויות השונות כולל אלה שנראות לעין ואלה שהן פחות ברורות או שאינן נראות. כך, אדם עם מוגבלות מוגדר בסעיף 5 לחוק השוויון באופן נרחב כ"אדם עם לקות פיסית, נפשית או שכלית לרבות קוגניטיבית, קבועה או זמנית, אשר בשלה מוגבל תפקודו באופן מהותי בתחום אחד או יותר מתחומי החיים העיקריים". בהתאמה, גם הפסיקה הישראלית הכירה במוסד המוגבלות במובנו הרחב.²⁴

2. בקלאש וזכויות יתר

בקלאש (Backlash), תגובת נגד, היא תהליך חברתי המהווה תגובת נגד של הציבור להתפתחות משמעותית במישור הפוליטי-חברתי, כגון הכרה בזכויות מיעוט. תגובה זו היא שינוי תודעתי הנובע מהחשש מאיבוד כוח כתוצאה משינוי הסטטוס-קו, והיא באה לידי ביטוי באופנים שונים אשר עשויים להשפיע על מדיניות ציבורית ועל עיצוב המשפט, הכלכלה והמבנה המדיני.²⁵ אחד המאפיינים של תופעת הבקלאש, שבו יעסוק מאמר זה, הוא תפיסת שיח הזכויות החדש זכויות יתר (Special Rights) של קבוצת המיעוט והרעיון שלפיו הקבוצה, שהיא כביכול מוחלשת, עשויה, באופן ערמומי, להשתמש לרעה בזכויותיה ולרכוש יתרון בלתי הוגן על חשבון קבוצת הרוב.²⁶

בשנים האחרונות הלך והתגבר בקרב אקדמאים ופרשנים פוליטיים השימוש במושג בקלאש כביטוי שגור בהקשר לשחיקה בהכרה בזכויות של אוכלוסיות מוחלשות וביחסי הכוח בחברה. לצד שחיקה זו מסתמנת מגמה עולמית של כרסום בשלטון החוק והתירה תחת עקרונות דמוקרטיים-פלורליסטיים המקדמים ערכים של זכויות אדם, שוויון ורב-תרבותיות.²⁷ כך למשל בארה"ב עם בחירתו של הנשיא דונלד טראמפ בשלהי 2016, כינו פרשנים פוליטיים את המהפך בשם Whitelash, כלומר תגובת נגד של הרוב הלבן כלפי הנשיא היוצא

24 כך למשל, בפסק הדין בעניין מחמלי, הכיר בית המשפט באדם עם דלקת בקרום הלב כחוסה תחת הגנת חוק השוויון, ראו בג"ץ 6069/10 מחמלי נ' שירות בתי הסוהר (פורסם בנבו, 5.5.2014); ובפסק הדין בעניין בורוכוב ציין בית הדין הארצי לעבודה כי אדם הלוקה בפירומיאליגיה עשוי להיות מוכר כאדם עם מוגבלות כהגדרת החוק, ראו ע"ע (ארצי) 34784-10-16 תרכובות ברום בע"מ – בורוכוב (פורסם בנבו, 15.10.2018).

25 ראו Benjamin G. Bishin, Thomas J. Hayes, Matthew B. Incantalupo & Charles Anthony Smith, *Opinion Backlash and Public Attitudes: Are Political Advances in Gay Rights Counterproductive?*, 60 Am. J. Pol. Sci. 625, 625 (2016).

26 לעיסוק במונח "זכויות יתר" ראו Jonathan Goldberg-Hiller & Neal Milner, *Rights as Excess: Understanding the Politics of Special Rights*, 28 Law & Soc. Inquiry 1075, 1077 (2003); Peter J. Rubin, *Equal Rights, Special Rights, and the Nature of Antidiscrimination Law*, 97 Mich. L. Rev. 564, 565-566 (1998); Jeffery R. Dudas, *The Cultivation of Resentment: Treaty Rights and the New Right* 147 (2008).

27 ראו למשל Michael Stohl, *Conclusion: From Hope to Fear in the Millennium: Human Rights in Age of Backlash*, in *Contracting Human Rights: Crisis, Accountability, and Opportunity* 283 (Alison Brysk & Michael Stohl eds., 2018).

ממוצא אפרו-אמריקני ברק אובאמה והערכים הליברליים שאותם הוא ייצג.²⁸ הסוציולוגית ארלי ראסל הוכצ'ילד אשר ראינה קודם לבחירות אוכלוסיות שהצביעו לנשיא טראמפ היטיבה להמשיל את הרגשתו של אותו ציבור לעקיפתו בתור להגשמת החלום האמריקני. בעוד שאותם מצביעים לבנים עומדים בסכנות וממתינים בתור להגשמת החלום האמריקני הם חשים שבני מיעוטים, מהגרים, נשים ואוכלוסיות מוחלשות אחרות עוקפים אותם ומקבלים עדיפות הנובעת מהמדיניות הליברלית שהונהגה על ידי הנשיא הדמוקרטי אובאמה.²⁹ תסכולם של אותם לבנים הטוענים לאי-צדק ולחוסר הגינות כתוצאה ממתן זכויות יתר לאוכלוסיות שנחשבות למוחלשות הביא לאותו בקלאש, אשר מכונה גם אפליה הפוכה (Reverse discrimination), ולפיו זכויות שניתנות לאוכלוסיות מסוימות באות על חשבון הרוב, מחלישות אותו ומביאות לאפליה שלו למול המיעוט בעל זכויות היתר.³⁰ בישראל ניתן לזהות מגמה דומה. למשל, הקמתם של ארגוני גברים היוצאים כנגד מתן זכויות יתר לנשים והעדפה מתקנת שלהן.³¹ דוגמה נוספת היא הטענה כי חקיקת חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי (הידוע כחוק הלאום),³² אשר אינו כולל בתוכו את עקרון השוויון, מדגיש את עליונות הרוב היהודי. אלא שבעוד שתופעה זו נחקרה בהקשר האמריקני בנוגע לקהילת הלהט"ב, לנשים, למיעוטים גזעיים ולהתאגריות עובדים, לא כך הדבר בהקשר לזכויות אנשים עם מוגבלויות שכאמור מהווים קבוצה מוגנת חדשה יחסית.³³ המאמר הנוכחי בא למלא את החלל הזה בספרות המשפטית, להצביע על התופעה ולהמשיגה, וכן להראות כיצד היא משפיעה על תפיסת הזכויות והאופן שבו הן ממומשות בחברה ובחיי היומיום. חוקרת הספרות ולימודי המוגבלות אלן סמואלס טענה כי דמותו של אדם עם מוגבלות המנצל את המערכת מופיעה תכופות בתוצרי תרבות מגוונים,³⁴ וגם בישראל ישנם פובליציסטים המזהירים מפני תופעה זו. כך יהודה יפרח, ראש הדסק המשפטי של "מקור ראשון", מזהיר ממרמה בקצבאות נכות באותה נשימה שהוא מתרה מפני שימוש לרעה בזכות לפטור מתור:³⁵

- 28 ראו למשל, Josiah Ryan, 'This was a whitelash': Van Johnes' take on the election results, CNN (Nov. 9, 2016).
- 29 ARLIE RUSSELL HOCHSCHILD, STRANGERS IN THEIR OWN LAND: ANGER AND MOURNING ON THE AMERICAN RIGHT 102-104 (2d ed. 2018).
- 30 DUDAS, לעיל ה"ש 26, בעמ' 146; Goldberg-Hiller & Milner, לעיל ה"ש 26, בעמ' 1084.
- 31 ראו אצל Dafna Hacker, *Men's Groups as a New Challenge to the Israeli Feminist Movement: Lessons from the Ongoing Gender War over the Tender Years Presumption*, 18 ISRAEL STUDIES 29, 30-35 (2013).
- 32 חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, ס"ח התשע"ח 898.
- 33 DUDAS, לעיל ה"ש 26, בעמ' 7-8.
- 34 Ellen Samuels, *From Melville to Eddie Murphy: The Disability Con in American Literature and Film*, 8 LEVIATHAN 61, 63 (2006); ELLEN SAMUELS, FANTASIES OF IDENTIFICATION: (SAMUELS, FANTASIES OF IDENTIFICATION: (להלן: DISABILITY, GENDER, RACE 28 (2014).
- 35 המדובר בזכויות מסוג שונה: קצבאות נכות קשורות בטבורן למדינת הרווחה ולא למדיניות היעדר אפליה ועל כן נדונות בעיקרן בחוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב), התשנ"ה-1995. לעניין זה ראו רות בן ישראל **ביטחון סוציאלי** כרך ג 1297, 1302 (2012). זאת, בעוד שכרטיס פטור מתור נדון תחת תקנות נגישות השירות הנובעות מחוק השוויון וקשור ישירות להגשמת

ישראל היא מדינת רווחה נדיבה. אזרחיה מוכנים לוותר על חלק לא קטן מפירות עמלם שהושגו בדם ויזע כדי להעניק לנכים (כמו גם לאוכלוסיות מוחלשות אחרות) שלל הטבות משמעותיות ויקרות [...] אלא שחשוב לזכור שההשקעה העצומה הזו היא צדקה נטו [...] מתוך 300 אלף מקבלי קצבת נכות הרבה מאד יכולים לעבוד ובגדול [...]

מי שעושה קניות בוודאי מכיר את הסיטואציה שבה הוא מתענה עם עמישראל בתור ארוך לסופרמרקט, ופתאום מגיע אדם עם עגלה גדולה, הולך כמו גדול, מחייך מאוזן לאוזן ונראה בריא לגמרי, עוקף שש עגלות עמוסות וכשמישהו מרים גבה הוא שולף תעודת נכה בניצחון. גם אם נניח שבאחוז קטן מהמקרים הללו מדובר באדם שסובל מכאבים ורק נראה שמח, ברור שמישהו עקום בשיטה. הנכות הפכה במקרים מסוימים לסטטוס ששווה להחזיק בו.³⁶

בתגובה, כתבה עינת קדם על התגובות שבהן היא נתקלת במסגרת הדיון הציבורי במאבק הנכים, המבטאות חשש משימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות:

לאחרונה אני נחשפת לדעות, הן בעיתונות הכתובה והן בעיתונות המשודרת, נגד נכים הדורשים העלאת קצבת הנכות לגובה שכר מינימום. נכים, כך נטען, 'משקרים לגבי קצבתם'; 'נכים מנצלים את המצב'; 'הם חמדנים'; 'עצלנים', 'מרמים בנוגע לנכותם'; 'נצלנים וכפויי טובה ומאבקם לא מוצדק'.³⁷

ואכן אותן תפיסות לגבי זכויות יתר ושימוש לרעה פושות בהקשרים שונים. כך למשל בשנת 2018 פרסם המוסד לביטוח לאומי מכרז למערכת ממוחשבת שתאפשר מעקב אחר מקבלי קצבאות ברשתות החברתיות לשם גילוי ומניעת ניסיונות הונאה,³⁸ בדומה למהלך שבוצע על ידי הממשל האמריקני.³⁹

כמו כן, אנשים המבקשים להשתמש בכרטיס "פטור מתור" מדווחים על אי-האפשרות לעשות כן בשל החשד כי הם מנצלים לרעה את המערכת וכי אינם נתפסים כזכאים, כפי שכותבת אם לילד אוטיסט:

השירותים כדי למנוע אפליה והדרה של אנשים עם מוגבלויות מהמרחב הציבורי. ראו תק' 13 (א) לתקנות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (התאמות נגישות לשירות), התשע"ג-2013 (להלן: תקנות נגישות השירות). עם זאת, וכפי שיתואר בפרק ד', נראה כי בעיני הציבור שיש הקצבאות "צובע" את שיה הזכויות של אנשים עם מוגבלויות.

36 יהודה יפרח "השחתה מוסרית: נכים, אל תקחו צדקה בכוח" מקור ראשון 25.9.2017.

37 עינת קדם "המספרים האמיתיים מאחורי מאבק הנכים" הארץ 25.10.2017.

38 ראו עורר ירון "ביטוח לאומי פרסם מכרז לאיסוף מידע ברשת על מקבלי קצבאות" הארץ 5.9.2018. המעקב ברשת מהווה עליית מדרגה, אולם המוסד לביטוח לאומי הפעיל גם חוקרים פרטיים אשר נקטו שיטות חקירה מפוקפקות כנגד מקבלי קצבאות נכות וקורבניהם. ראו תומר גנון ומיקי פלד "שיטות החקירה הבוטות של ביטוח לאומי נחשפות: תשאלו קטינים, אימים ושקרים" כלכליסט 19.9.2016.

39 ראו Robert Pearl, *On Disability and on Facebook? Uncle Sam Wants to Watch You* 39 *Post*, N.Y. TIMES (Mar. 10, 2019).

לפני כמה ימים נאלצתי להשתמש בכרטיס פטור מהתור שקיבלתי מביטוח לאומי על פי החוק עבור הבן שלי. אנשים לא נתנו לי. כלומר לא הסכימו. הסברתי להם שהבן שלי אוטיסט ואחד מהם אמר לי שזו בעיה שלנו לא שלו [...] זה החזיר אותי ללפני כמה שנים כשניסיתי להשתמש בכרטיס הזה בדואר וגבר שיכול להיות אבא שלי ירק עלי.⁴⁰

וכדברי אב אחר, אשר עובר אורח הטיל ספק באמיתות התעודה שהציג:

ניגשתי לקופאית והראיתי לה תעודת נכה עם פטור מתור. הקופאית לא כל כך ידעה על מה מדובר והסברתי לה ויש לשבח את ההבנה שלה מידי. אבל אז זה התחיל. "מה זה הדבר הזה" צעק בנאדם אחד מאמצע התור. הוצאתי לו את התעודה והסברתי לו שזאת קופת נכים ולי יש תו נכה עם פטור מתור. "איזה שטויות" הוא צעק, "גם אני רוצה לדעת איך משיגים דבר כזה" ואם זה לא הספיק הוא המשיך "תציג לי את התעודה שלך עכשיו". אוריה שהייתה על הידיים שלי נבהלה מהצעקות שלו ונכנסה לאחד מהתקפי הזעם שלה. התחילה לנשוך ולצעוק, לפתוח מעדנים ולשפוך.⁴¹

אנשים עם מוגבלויות נתקלים בחשד לגבי שימוש לרעה בזכויות אחרות במרחב הציבורי גם בהקשרים אחרים, כפי שמספרת תמר (35) מושתלת כליה אשר חיה עם לקויות שונות הנובעות מכך, בין היתר כאלה הנוגעות לניידות:

הכי הרבה אני הרגשתי את זה בנושא החניות כי אני כן משתמשת בתו נכה ואני כן חונה בחניית נכים [...] אני לא מדברת אפילו על פעם שבאתי לחנות ועוד הייתי בתוך האוטו ובנאדם אמר לי "את לא באמת נכה" [...] הוא לא באמת ראה אותי, זה היה מעבר לחלון, אז אני אפילו לא מדברת על זה [...] וזה נורא העליב אותי [...] פעם בן זוגי ואני יצאנו מהאוטו [...] אז מישוהו אמר לשני "אתה רואה מה זה, איך אנשים תופסים חניות נכים?!", משהו כזה, ולא אמרנו כלום, הם כבר היו רחוקים וגם פחדנו [...] אבל זה מעליב, סליחה אתה בכלל יודע מה עבר עלי, בכלל?

מחקרים מגוונים הראו כי מפגשים בין אנשים ללא מוגבלויות לאנשים עם מוגבלויות, שנעשו תכופים יותר לאחר מהפכת הזכויות והתערותם ההולכת וגוברת של האחרונים בחברה, מעלים רגשות מורכבים ואף מתנגשים.⁴² בעוד שרגשות כגון רחמים, גועל, אמפתיה, הערצה, פחד ורתיעה נבחנו פעמים רבות בהקשר לאוכלוסיית האנשים עם המוגבלות,⁴³ חשד לשימוש לרעה וקנאה לא נבחנו באותו האופן.

40 מאירה ברנע גולדברג "לפני כמה ימים נאלצתי להשתמש..." Facebook 4.12.2018 <http://bit.ly/2M3yJw2>

41 ניר גוטליב "פטור מתור" – תעבירו הלאה... Facebook 24.11.2017 <http://bit.ly/2LZhRq8> וכן ראו להלן ה"ש 104 והדיון בפרק ד' 2.

42 ראו (2015) DANA S. DUNN, THE SOCIAL PSYCHOLOGY OF DISABILITY 64

43 ראו למשל Partick W. Corrigan & Amy C. Watson, *Understanding the Impact of Stigma on People with Mental Illness*, 2002 WORLD PSYCHIATRY 16, 16-20 (2002); Patrick W. Corrigan & Kristin A. Kosyluk, *Erasing the Stigma: When Science Meets Advocacy*, 35

בספרות הנוגעת לסטריאוטיפים וליחסים בין קבוצות נמצא שאנשים עם מוגבלויות נתפסים על ידי החברה כאנשים חמים (Warm), כלומר ידידותיים וחביבים, אך בעלי יכולות נמוכות.⁴⁴ על כן יחס החברה אליהם נגוע פעמים רבות בחוסר כבוד ובפטרנליזם.⁴⁵ בהמשך לכך, נמצא שאנשים עם מוגבלויות אינם נתפסים כמסוגלים להוות איום על הסדר הציבורי, בניגוד לקבוצות אחרות כמו מיעוטים אתניים או להט"ב, ולכן לכאורה אין צורך לדאוג כי הם ישתמשו בזכויותיהם נגד הרוב.⁴⁶

חרף זאת, לאור העובדה כי בימינו זכויות אנשים עם מוגבלויות מעניקות לזכאים להן הטבות שונות,⁴⁷ שהן אטרקטיביות גם עבור אנשים ללא מוגבלויות, ניתן לסבור כי זכויות אלה עשויות לעורר קנאה ותפיסה ציבורית של זכויות יתר.⁴⁸ מדובר במגוון משאבים, החל מסיוע כלכלי או זכויות אחרות בשווה כסף (כגון הטבות במשכנתה או בתוכנית "מחיר למשתכן") ועד להתאמות שונות הבאות להבטיח נגישות כגון מקום חנייה שמור ונוח, פטור מתור, התאמות בחינוך כמו זמן נוסף בבחינות, התאמות במקום העבודה כגון לו"ז גמיש, הזכות להיעזר בליווי צמוד של חיית שירות⁴⁹ גם במקומות אשר אוסרים כניסה עם חיות מחמד, ועוד. ההשערה העומדת בבסיס מחקר זה היא כי אפשר יהיה לזהות בקלאש כלפי

- BASIC & APPLIED SOC. PSYCHOL. 131, 137 (2013); וכן מחקרים שנערכו בישראל, ראו למשל Liora Findler, Noa Vilchinsky & Shirli Werner, *The Multidimensional Attitudes Scale Toward Persons with Disabilities (MAS): Construction and Validation*, 50 REHABIL. COUNS. BULL. 166, 169 (2007); Shirli Werner & Tal Araten-Bergman, *Social Workers' Stigmatic Perceptions of Individuals with Disabilities: A Focus on Three Disabilities*, 10 J. MENTAL HEALTH RESEARCH IN INTELL. DISABILITIES 93, 96-97 (2017); Jasmine E. Harris, *The Aesthetics of Disability*, 119 COLUM. L. REV. 895, 904 (2019)
- ראו Susan T. Fiske, Amy J.C. Cuddy & Peter Glick, *Universal Dimensions of Social* 44
Cognition: Warmth and Competence, 11 TRENDS COGN. SCI. 77, 80 (2007); עוד ראו MICHELLE R. NARIO-REDMOND, ABLEISM: THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF DISABILITY
 .PREJUDICE 181 (2019)
- ראו Susan T. Fiske, Jun Xu, Amy C. Cudy & Peter Glick, *(Dis)respecting versus* 45
(Dis)liking: Status and Interdependence Predict Ambivalent Stereotypes of Competence and Warmth, 55 J. SOC. ISSUES 473, 477 (1999)
- ראו MARY JOHNSON, MAKE THEM GO AWAY: CLINT EASTWOOD, CHRISTOPHER REEVE AND THE 46
 CASE AGAINST DISABILITY RIGHTS 59 (2003); Michael E. Waterstone, *The Costs of Easy Victory*, 57 WM. & MARY L. REV. 587, 610 (2015)
- כתיבה על פשעי שנאה ואלימות מכוונת נגד אנשים עם מוגבלויות. כך, למשל, מארק שרי חקר התבטאויות קשות כנגד אנשים עם מוגבלויות במרחב הווירטואלי, ראו MARK SHERRY, DISABILITY HATE CRIMES: DOES ANYONE REALLY HATE DISABLED PEOPLE? 55-86 (Routledge (2010) (2016); ומארק ובר כתב על פשעי שנאה נגד אנשים עם מוגבלויות אשר זוכים לרוב להתעלמות מצד מערכת המשפט והתקשורת, ראו בכלליות MARK C. WEBER, DISABILITY
 .HARASSMENT (2007)
- NARIO-REDMOND, לעיל ה"ש 44, בעמ' 185, 187. 47
- Waterstone, לעיל ה"ש 46, בעמ' 626. 48
- לצורכי התמצאות במרחב, סיוע תקשורתי או תמיכה נפשית. 49

אותן זכויות, בדמות חשד לשימוש לרעה על ידי נשאי הזכויות עצמם כדי להשיג לעצמם יתרון בלתי הוגן. חשד שכזה עשוי לפגוע בלגיטימיות ובתמיכה הציבורית בעניינים אלה ולהאט את השתלבותם של אנשים עם מוגבלויות בחברה כאזרחים שווים. החשש מאובדן הלגיטימיות הציבורית רלוונטי לכל קבוצה מוגנת, אך ביתר שאת לאנשים עם מוגבלויות שכן פעמים רבות זכויותיהם נאכפות על ידי הציבור הרחב בסיטואציות יומיומיות.⁵⁰ כך למשל, משנקבע בתקנות נגישות השירות כי אדם עם מוגבלות יכול לקבל פטור מתור,⁵¹ במידה רבה האכיפה של הכלל מותנית בשיתוף הפעולה של הממתינים האחרים הנדרשים לאפשר לבעל הזכות לממשה.⁵² כך גם במגרשי חנייה שבהם הציבור אמור לציית לכללים בדבר המקומות השמורים לחניית נכים ולא למנוע מבעלי התו להשתמש בהם, כאשר ממונה או פקיד אמונים על אישור התאמות במקום עבודה או במוסד חינוך, או כאשר שומר בכניסה למקום ציבורי צריך להבטיח את כניסתו של אדם הנעזר בכלב שירות חרף האיסור על כניסת חיות מחמד וכו'. אובדן הלגיטימיות עשוי להביא לשינוי גם ברמה המערכתית, שכן מקבלי ההחלטות חשופים אליו גם הם (בהיותם חלק מהציבור), כך שהסטריאוטיפ לגבי שימוש לרעה עשוי להביא לחקיקה או לאכיפה מתגוננת שעשויה בתורה להביא לכרסום בהיקף הזכות או לצמצום מספר הזכאים לאותן הזכויות.⁵³ נוסף על המענה על השאלה בדבר היקף החשד, מחקר גישושי⁵⁴ זה משתמש במשתנים שונים על מנת לאתר מי מהם מנבאים את החשד לשימוש לרעה. משתנים אלה כוללים רגשות, עמדות ותפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר.⁵⁵

על מנת לחקור את התופעה של בקלאש בדמות חשד לשימוש לרעה, מאמר זה משתמש במתודולוגיה אמפירית משולבת שעליה יורחב בפרק הבא.

- 50 Sarah Marusek, *Politics of Parking: Rights, Identity, and Property* 138-139 (Routledge 2017) (2012); לעיל ה"ש 20, בעמ' 9. ברוב המקרים, אכיפה על ידי גורמים רשמיים אינה בנמצא, לפחות לא במובן המידי, ועל כן בהקשר לזכויות אנשים עם מוגבלויות, הרגש הוא על אכיפה פרטית (כלומר על ידי הציבור). ראו שם.
- 51 תק' 13 לתקנות נגישות השירות.
- 52 נושא שיתוף הפעולה של הציבור ביישום חקיקת הזכויות לאנשים עם מוגבלויות עלה כבר בשלבי החקיקה של תקנות מכוח חוק השוויון, אז התעוררה השאלה עד כמה ניתן לקבוע בחוק דברים הקשורים בהתנהגות האדם. כדבריו של חבר הכנסת אילן גילאון, יו"ר תת-הוועדה שעסקה בתקנות הנגישות: "אפשר לחוקק את כל החוקים חוץ מחוק אחד שאנשים יהיו בני-אדם, את זה אי-אפשר לחוקק". ראו אחיה קמארה וגבי אדמון ריק "רגולציה מגוף ראשון: אתגרי רגולציה ביישום של חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות" משפט, חברה ותרבות – מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות 391, 394 (ישי בלנק, דוד לוי-פאור ורועי קרייטנר עורכים, 2016).
- 53 לדיון בחקיקה ובאכיפה מתגוננת בעקבות חשש לניצול לרעה בהקשר האמריקני ראו Dorfman *Fear of the Disability Con*, לעיל ה"ש 6, בעמ' 1085-1086.
- 54 מחקר גישושי במדעי החברה הוא מחקר ראשוני אשר מתבצע בתחום חדש ולא מוכר, ושטרותו לתאר תופעה באופן כללי על מנת לנסח בעיות או השערות למחקרים עתידיים.
- 55 על הביסוס התאורטי של המשתנים שנשאלו בסקר, ראו ליאת נצר ועירן הלפרין "עמדות כלפי אנשים עם מוגבלות בעשרים ערים נבחרות בישראל 2018" המרכז היישומי לפסיכולוגיה של שינוי חברתי 9-12 (2018).

ב. מתודולוגיה

מאמר זה הוא מחקר משולב, קרי כזה המשתמש במתודולוגיה אמפירית מעורבת הכוללת ניתוח סטטיסטי של סקר מדגמי בנושא עמדות הציבור הישראלי כלפי אנשים עם מוגבלויות, וכן ניתוח איכותני של נרטיבים מראיונות עם 38 ישראלים עם מוגבלויות שונות. כל אחת מהמתודות משרתת מטרה שונה וביחד הן מספקות "מבט מבחוץ" ו"מבט מבפנים" על מוגבלות ומשפט.⁵⁶ תוצאות הסקר שופכות אור על האופן שבו אנשים ללא מוגבלויות מבינים ותופסים את הזכויות המדוברות ובכך מספקות מבט מבחוץ (וכן, במידה מסוימת, גם פרספקטיבה פנימית, שכן חלק מהמשתתפים בסקר הם אנשים עם מוגבלויות בעצמם). ראיונות העומק מספקים נקודת מבט פנימית על האופן שבו זכויות אנשים עם מוגבלויות והחשד לשימוש לרעה בהן באים לידי ביטוי בחייהם של נשאי הזכויות ועל אופן מימושן. מתודה מעורבת שכזו מאפשרת להציג תמונה שלמה יותר של התופעה הסוציאל-משפטית המורכבת שבבסיס המאמר, שכן שילוב השיטות מביא להשלמת הפערים שמותירה כל אחת מהן ומאפשר דיון בתופעה מנקודות מבט שונות.

הסקר שעליו מבוסס מאמר זה התבצע במסגרת "מדד הנגישות העירוני" לשנת 2018 שכלל 20 רשויות מקומיות בישראל ושמטרתו לכרוך את עמדותיו של הציבור הישראלי כלפי אנשים עם מוגבלויות.⁵⁷ הסקר נערך בחודשים אוגוסט וספטמבר 2018 על "מדגם נוחות" של 3,029 נשאלים בוגרים (מעל גיל 18)⁵⁸ וכלל 75 פריטים שונים שנועדו לבחון רגשות, תפיסות ועמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות וזכויותיהם (סיכום הנתונים הדמוגרפיים של מדגם הסקר בטבלה 1). המאמר, הנשען בין השאר על נתוני הסקר, מבקש לבחון האם התופעה של חשד לשימוש לרעה אכן קיימת בחברה הישראלית, וכן, באמצעות שימוש בפריטים מתוך הסקר הבוחנים רגשות, תפיסות ועמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות וזכויותיהם (טבלה 2), מבקש לבחון אילו מהם מנבאים את החשד. יודגש כי מאמר זה הוא "מחקר גישוש" המהווה צעד ראשון אך קריטי להבנת התופעה החברתית-משפטית שבבסיסו והגורמים

56 להרחבה על אודות "מבט מבפנים" ו"מבט מבחוץ" של מוגבלות ומשפט, ראו Elizabeth F. Emens, *Framing Disability*, 2012 U. ILL. L. REV. 1383, 1386 (2012); PAUL K. LONGMORE, TELEPHONS: SPECTACLE, DISABILITY AND THE BUSINESS OF CHARITY 99 (2016).

57 המחקר נערך במקור על ידי ליאת נצר ועירן הלפרין מהמרכז היישומי לפסיכולוגיה של שינוי חברתי במרכז הבינתחומי הרצליה במימון משותף של הקרן המשפחתית ע"ש תד אריסון וקרן משפחת רודרמן. לדוחות המדד משנים עברו, ראו באתר הרשמי של מדד הנגישות העירוני: <https://www.negishut.co/index2018>.

58 מדגם נוחות הוא מדגם אשר מסתמך על הנגישות והנכונות של המשתתפים להשתתף בסקר. בסקר מדד הנגישות העירוני, האפשרות לענות על הסקר הייתה פתוחה לכל תושבי אותה הרשות ולא נערכה דגימה ייחודית המבטיחה כי הוא מייצג נאמנה את האוכלוסייה. עם זאת, לאור המספר הגדול של המשתתפים בסקר, מעל ל-3,000 משתתפים, אפשר ככל זאת לייחס חשיבות לממצאים העולים ממנו. על האופן שבו גויסו משתתפי הסקר, ראו נצר והלפרין, לעיל ה"ש 55, בעמ' 7-8.

המנבאים אותה. נוסף על כך יש לציין כי נתוני הסקר מאפשרים לאתר מתאמים אך לא סיבתיות בין המשתנים.⁵⁹

נוסף על הסקר, נערכו, באופן עצמאי ובנפרד, ראיונות חצי-מובנים⁶⁰ עם 38 ישראלים החיים עם מוגבלויות שונות על מנת להבין האם הם נתקלו בחשד לשימוש לרעה בכואם לממש את זכויותיהם.⁶¹ מחצית המרואיינים הן נשים ומחציתם גברים, בני 24-68 (ממוצע גילים 39), 20 מרואיינים מתגוררים באזור המרכז והשרון והאחרים ממקומות אחרים בארץ. 16 מרואיינים חיים עם מוגבלות פיזית המגבילה את תנועתם (כגון שיתוק מוחין, פגיעה בחוט השדרה, נמיכות קומה ועוד), שישה מרואיינים הם חירשים או כבדי שמיעה, שישה מרואיינים חיים עם מחלות כרוניות (מושתלי כליה, נרקולפסיה, סיסטיק פיברוזיס), חמישה מרואיינים נמצאים על הרצף האוטיסטי, שלושה עיוורים או לקויי ראייה, ושני מרואיינים חיים עם מוגבלות נפשית (הפרעת אישיות, פוסט-טראומה ודיכאון). יצוין כי שלושה מרואיינים מתמודדים עם שילוב של מוגבלויות שונות (אוטיזם ומוגבלות פיזית, אוטיזם ומוגבלות נפשית ולקוחת ראייה עם לקוחת שמיעה). שלושה מהמרואיינים הם נכי צה"ל החיים עם מוגבלויות פיזיות. מדגם המרואיינים הוא מדגם נוחות אשר אינו מתיימר לייצג את אוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות בישראל. עם זאת, נעשה מאמץ לכלול במדגם אנשים עם מוגבלויות שונות, מרקעים מגוונים וממקומות שונים ברחבי הארץ. אף שאין מדובר במדגם מייצג הוא מאפשר ללמוד מחוויות החיים הישירות של נשאי זכויות אשר קולם לא נשמע פעמים רבות בשדה המחקר המשפטי.

השימוש במתודולוגיה משולבת, אם כן, מאפשר לבחון שלוש שאלות נפרדות. הסקר מאפשר למפות את עמדות הציבור כלפי החשש משימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות וכן לבחון אילו עוד עמדות, רגשות ותפיסות מנבאים אותו, ואילו הראיונות מאפשרים לבחון באיזה אופן באה לידי ביטוי אותה תופעה בחייהם של נשאי הזכויות, ישראלים עם מוגבלויות, ומשפיעה על מיצוי זכויותיהם.

59 מתאם מזהה קשר בין משתנים אך אינו עונה על שאלות בדבר היחסים בין המשתנים (האם הקשר הוא ישיר, עקיף או מתווך) ואיזה משתנה גרם לאחר. סיבתיות ניתנת להסקה משימוש במערכי מחקר הכוללים, בין השאר, חלוקה אקראית של הנבדקים ובידיקת הנתונים בשני מוקדי זמן שונים. הסקר שעליו מתבסס מאמר זה לא כלל בתוכו חלוקה אקראית והוא נערך בנקודת זמן אחת, ולכן לא ניתן להסיק ממנו סיבתיות בין המשתנים השונים שעלו מהשאלות.

60 ראיונות עומק חצי מובנים באים לנסות ולהבין את מערכת האמונות, המניעים והנורמות של המרואיין. בשונה מראיונות פתוחים הם מורכבים ממערך מוסדר של שאלות. בשונה מראיונות מובנים, מערך זה של שאלות נתון לשינויים מסוימים בהתאם לדינמיקה שנוצרת עם המרואיין ולתשובותיו, אשר עשויות לגרום למראיין לשאול שאלות נוספות שלא נכללו בשאלון המקורי.

61 המרואיינים גויסו באמצעות קול קורא שפורסם ברשתות החברתיות, באוניברסיטאות ובפורומים ללימודי מוגבלות. הראיונות נערכו במקומות שבהם בחרו המרואיינים, רובם ארכו בין חצי שעה לשעתיים. הראיונות הוקלטו ותומללו על ידי המחבר.

טבלה 1 – נתונים דמוגרפיים של מדגם הסקר

ממוצע / %	
7.46%	אנשים עם מוגבלויות (זיהוי עצמי)
43.28%	אנשים ללא מוגבלויות בעלי קשרים קרובים יומיומיים עם אדם/אנשים עם מוגבלויות
71.41%	נשים
37.53	גיל
על-תיכונית	השכלה
14,000–16,000	הכנסה חודשית
3.12	עמדה פוליטית*

N=3,029

* נמדד בסולם ליקראט 1-7 (מימין לשמאל).

טבלה 2 – שאלות הסקר שבהן נעשה שימוש במחקר לפי קבוצות והתפלגות התשובות

N	ממוצע	סטיית תקן	
			משתנה תלוי: חשד לשימוש לרעה בזכויות
			עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות? (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד)
3,029	2.2	1.55	אנחנו צריכים להיזהר מכך שאנשים עם מוגבלויות ינצלו לרעה את הסיוע הרב שהם מקבלים מהחברה ומהמדינה
			עמדות
			באילו מידה כל אחת מהתכונות מתארת לדעתך אדם טיפוסי עם מוגבלות? והשאלות נשאלו על סולם 1-8 כאשר בקצה הנמוך (1) היו התכונות שנחשבות שליליות (עוין, בעלת יכולות נמוכות, חלש, תלוי באחרים) ובקצה הגבוה (8) היו התכונות שנחשבות חיוביות (ידידותי, בעל יכולות גבוהות, חזק ועצמאי).
3,029	5.95	1.47	עוין – ידירתי
3,029	5.04	1.52	בעל יכולות נמוכות – בעל יכולות גבוהות
3,029	4.67	1.62	חלש – חזק
3,029	4.05	1.57	תלוי באחרים – עצמאי
			רגשות
			באילו מידה תחושות אלה עולות בך כאשר אתה בא במגע עם אדם עם מוגבלות? (1 – כלל לא, 4 – במידה בינונית, 7 – במידה רבה)
3,029	1.45	1.04	כעס
3,029	5.5	1.57	אמפתיה
3,029	1.99	1.33	גועל (סליחה, דחייה)
3,029	2.62	1.72	פחד
3,029	4.84	1.72	עצב
3,029	4.63	1.69	הערצה
3,029	4.46	1.76	רחמים
3,029	4.12	1.81	מבוכה (איינוחות, אינעימות, חוסר ידיעה כיצד נכון לנהוג)
3,029	2.00	1.48	בושה

N	ממוצע	סטיית תקן	
3,029	1.23	0.79	בוו
			זכויות יתר (סולם הגזענות המודרנית) עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות? (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד)
3,029	2.64	1.59	בישראל אין אפליה נגד אנשים עם מוגבלות
3,029	2.31	1.61	אנשים עם מוגבלות דורשים יותר מדי במאבקם על זכויות שוות
3,029	2.3	1.41	החברה דואגת יותר מדי לאנשים עם מוגבלות, באופן שאינו הוגן כלפי קבוצות אחרות שזקוקות לסיוע
			גזענות קלאסית עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות? (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד)
3,029	2.8	1.52	נראה שאנשים עם מוגבלות לא מנצלים את ההזדמנויות שהחברה והמדינה מציעות להם
			זכויות כאיום ופחד מפני מוגבלות עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות? (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד)
3,029	1.63	1.17	שילוב אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית מאיים על חוסנה של החברה הכללית
3,029	1.85	1.29	השקעת משאבים בשילוב אנשים עם מוגבלות פוגעת בשאר האוכלוסייה
3,029	5.88	1.56	אני חושש שאולי יום אחד אני או מישהו מבני משפחתי יכול להפוך להיות אדם עם מוגבלות
3,029	2.03	4.26	אם תהפוך יום אחד לאדם עם מוגבלות – עד כמה השינוי הזה מאיים / מפחיד אותך?
3,029	1.8	4.68	אם תהפוך יום אחד לאדם עם מוגבלות – עד כמה אתה מפחד שתאבד את החברים שלך?
			הפגנות הנכים עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות? (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד)
3,029	4.37	2.08	אני חושש שהפגנות שנערכו במסגרת מאבק הנכים הפריעו למהלך חיי היום יום של אנשים
3,029	5.21	1.8	אני חושש שהמפגינים מארגוני הנכים ניסו לשפר את פני החברה בישראל
3,029	4.67	2.08	אני חושש שהמפגינים מארגוני הנכים ניסו לעורר מהומה כדי להשיג את מטרותיהם האישיות
3,029	1.76	5.35	אני תומך בדרישת המוחים להעלות את קצבאות הנכות לגובה שכר המינימום, אפילו אם הרב יעלה את הגירעון התקציבי של המדינה או יגרור העלאה במיסים

ג. תפיסות ורגשות לגבי ניצול לרעה: ממצאים כמותיים

כאמור, מדד הנגישות העירוני מבקש לבחון עמדות, תפיסות ורגשות של הציבור כלפי אנשים עם מוגבלויות וזכויותיהם במגוון רחב מאוד של תחומים. במאמר זה אני מתמקד אך ורק בעמדות, בתפיסות וברגשות אשר עשויים להתקשר לאפשרות לשימוש לרעה בזכויות של אנשים עם מוגבלויות ולתפיסות לגבי זכויות אלה כזכויות יתר.

1. היקף החשד לגבי שימוש לרעה

במסגרת הסקר נתבקשו הנשאלים לציין עד כמה הם מסכימים עם אמירות שונות בסולם ליקראט של 7-1 (1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד). הפריט הרלוונטי למאמר זה הציג בפני הנשאלים את ההיגד הבא: "אנחנו צריכים להיזהר מכך שאנשים עם מוגבלות ינצלו לרעה את הסיוע הרב שהם מקבלים מהחברה ומהמדינה". ניתוח ראשוני של התוצאות מראה כי 21 אחוזים מהנשאלים (634 אנשים) הסכימו עם ההיגד במידה בינונית עד הסכמה רבה.⁶² במבט ראשון נראה כי תוצאה זו אינה מעידה על חשד רב בקרב הציבור, אולם לטענתי מדובר בממצא משמעותי ולכל הפחות מסקרן ושווה בחינה. זאת במיוחד אם מביאים בחשבון את העובדה כי אוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות, באופן כללי ולפחות במחקרים שנערכו מחוץ לישראל (וכפי שאושש במחקר זה, בהתאם לתוצאות שיובאו בהמשך), אינה נתפסת כאיום חברתי בניגוד למיעוטים אחרים; את הנטייה לריצוי של משתתפי הסקר;⁶³ את העובדה כי אף אחד "אינו רוצה להודות כי הוא שונא את הנכים";⁶⁴ וכן את האפשרות שחלק מן הנשאלים התכוונו לנכי צה"ל (שלהם החברה הישראלית מייחסת סטטוס גבוה ומיוחד, בהכללה כמובן).⁶⁵ נוסף על כך, לאור העדויות של אנשים עם מוגבלויות המובאות בהמשך המאמר והמצביעות על החיבור שבין חשד זה לבין הקשיים במימוש זכויות, הרי שהעובדה כי חמישית מהאוכלוסייה בסקר מזדהה עם עמדה זו מעידה על הצורך בהבנה מעמיקה של התופעה ומקורותיה כצעד ראשון ליצירת מענים ומנגנונים למיתונה.

2. המודלים הסטטיסטיים לניבוי החשד לשימוש לרעה וההשערות העומדות בבסיסם

בשלב זה אבקש לבחון האם אפשר להצביע על משתנים המנבאים את החשד. משתנים אלה כוללים רגשות, עמדות ותפיסות כלפי אוכלוסיית האנשים עם המוגבלויות וזכויותיהם אשר עשוי להיות להם מתאם מובהק סטטיסטית לחשד לשימוש לרעה בזכויות,⁶⁶ כפי שנבחן על פי השאלה שהובאה בתת-הפרק הקודם. במילים אחרות, באמצעות הניתוח הסטטיסטי,

62 12.15% (368 נשאלים) ענו כי הם מסכימים עם ההיגד ברמה בינונית (4), 3.73% (113 נשאלים)

ברמה 5, 2.28% (69 נשאלים) ברמה 6, ו-2.77% (84 נשאלים) הסכימו מאוד עם ההיגד ברמה 7.

63 רצייה חברתית, Social Desirability Bias, היא תופעה שלפיה נחקרים ייטו לענות לשאלות החוקרים באופן שבו הם חושבים שהחוקרים יצפו או ירצו מהם. פעמים רבות, מדובר גם בתשובות המציגות את הנחקרים באור הטוב ביותר. ראו Arthur Couch & Kenneth Keniston, *Agreeing Response Set and Social Desirability*, 62 J. ABNORMAL & SOC. PSYCHOL. 175 (1961).

64 JOHNSON, לעיל ה"ש 46, בעמ' 59.

65 שגית מור "לקראת רדיקליזציה של קצבת נכות כללית: דילמות של מאבק לשינוי חברתי" משפט חברה ותרבות – העצמה במשפט 91, 116-118 (מימי אייזנשטרט וגיא מונדלק עורכים, 2008) (להלן: מור "לקראת רדיקליזציה").

66 בכל ניתוח סטטיסטי יש סיכוי לטעות. בין השאר יש סיכוי שנמצא מתאם במדגם אף שבאוכלוסייה הכללית מתאם זה אינו מתקיים. נהוג במדעי החברה לכמת את הסיכוי לטעות ולאפשר סיכוי

אבקש לבחון האם אפשר להצביע על רגשות חיוביים ושליליים כלפי אנשים עם מוגבלויות המנבאים את החשד? האם רעיונות הנוגעים לזכויות יתר ובקלאש מנבאים את התופעה? לשם כך נערך מודל סטטיסטי של רגרסיית OLS,⁶⁷ שבו הפריט לגבי שימוש לרעה הוא המשתנה התלוי ופריטים אחרים שנוגעים לבסיס התאורטי של השערתי במאמר, דהיינו לרגשות, עמדות ותפיסות משמשים כמשתנים בלתי תלויים שעשויים לנבא את החשד. על מנת לקבוע אילו משתנים בלתי תלויים לכלול במודל, נערכה בחינה של כל אחת מקבוצות השאלות שפורטו בטבלה 2 לעיל בשלושה שלבים. בשלב ראשון, נבחנו קורלציות (מתאמים) בין השאלות ככל קבוצה לבין המשתנה התלוי (החשד לשימוש לרעה); בשלב שני נערך ניתוח גורמים (Factor analysis) של השאלות ככל קבוצה;⁶⁸ בשלב שלישי, בהתאם למתאמים שנמצאו ולניתוח הגורמים הוחלט האם לכלול במודל פקטור – קיבוץ של משתנים שכלל את הממוצע של כל השאלות, או רק משתנים בודדים שהיה להם מתאם עם המשתנה התלוי.⁶⁹ להלן יפורטו שלבים אלה ביחס לכל אחת מקבוצות השאלות. תוצאות הבחינה תופענה בפרק הבא.

(א) רגשות

הנשאלים בסקר נדרשו לדרג עשרה רגשות שהם חשים כלפי אנשים עם מוגבלויות בסולם ליקראט של 1-7 (באיזו מידה תחושות אלה עולות בך כאשר אתה בא במגע עם אדם עם מוגבלות? 1 – כלל לא, 4 – במידה בינונית, 7 – במידה רבה). ברשימת רגשות זו משתמשים באופן תדיר לבחינת סטריאוטיפים כלפי אוכלוסיות מוחלשות.⁷⁰ הרשימה כוללת שני רגשות

- לטעות של עד 5 אחוזים (הסיכוי לטעות מיוצג על ידי האות p). מובהקות סטטיסטית היא כאשר נמצא מתאם או הברל בין משתנים עם סיכוי לטעות הקטן מ-5 אחוזים.
- 67 הבחירה ברגרסיית OLS (Ordinary Least Squares), שנועדה למשתנים תלויים רציפים, נעשתה בגלל הנוחות בהסברת התוצאות. הרצת המודל עם רגרסיה לוגיסטית (Ordered, logit) שנועדה למשתנים תלויים סדורים אך לא רציפים, הולידה תוצאות דומות ועל כן הן לא מדווחות במאמר.
- 68 הניתוח בוחן האם הפריטים בשאלונים מתכנסים למושג אחד שאותו הם אמורים לבחון, כלומר האם אפשר לומר שהשאלות שנשאלו כדי לבחון מדד מסוים (למשל, תפיסות של זכויות יתר או עמדות לגבי הפגנות הנכים) אכן בוחנות הלכה למעשה את אותו המדרד ומגיעות מאותו עולם תוכן, כלומר הפריטים אינם מנבאים בטעות תחום אחר. אם הפריטים נמצאו כבוחנים את אותו המדרד, אפשר לומר כי ישנה עקביות גבוהה בין המשתנים וכי לשאלון תוקף פנימי (Internal validity) גבוה.
- 69 פקטור מאפשר לכלול ברגרסיה מספר רב של שאלות באמצעות משתנה אחד המהווה ממוצע של כל פריטי השאלון הבוחנים מושג מסוים. השיקול האם לכלול קיבוץ של המשתנים (פקטור) לעומת משתנים יחידים נוגע לרמת מדרד Cronbach's alpha, וראו להלן ה"ש 73.
- 70 ראו בכלליות: Diane M. Mackie, Thierry Devos & Eliot R. Smith, *Intergroup Emotions: Explaining Offensive Actions Tendencies in Intergroup Context*, 79 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 602 (2000); Michal Reifen Tagar, Christopher M. Federico & Eran Halperin, *The Positive Effect of Negative Emotions in Protected Conflict: The Case of Anger* 47 J. Exp. Soc. Psychol. 157 (2011).

חיוביים: הערצה ואמפתיה, ושמונה רגשות שליליים: כעס, גועל (סלידה, דחייה), פחד, עצב, רחמים,⁷¹ מבוכה (אי-נוחות, אי-נעימות, חוסר ידיעה כיצד נכון לנהוג), בושה ובוז. בחינת המתאם בין הרגשות למשתנה התלוי (רמת החשד) הראתה כי קיים מתאם מובהק סטטיסטית בין תשעה מתוך הרגשות לחשד כלפי שימוש לרעה (כל הרגשות מלבד עצב) (ראו טבלה 3).

טבלה 3 – מתאם בין חשד לשימוש לרעה לרגשות כלפי אנשים עם מוגבלויות

חשד לשימוש לרעה	כעס	אמפתיה	גועל	פחד	עצב	הערצה	רחמים	מבוכה	בושה	בוז
1										
	0.18***									
		-0.11***								
			0.15***							
				0.09***						
					0.32***					
						0.17***				
							0.5***			
								0.43***		
									0.36***	
										0.39***

***p<0.001; **p<0.01; *p<0.05

בשלב הבא נערך ניתוח גורמים של הרגשות, ובו נמצא מתאם גבוה בין שמונת הרגשות השליליים, המעיד כי הם מגיעים מאותו עולם תוכן, בעוד שהרגשות החיוביים נמצאו במתאם נמוך משמעותית. על כן נערך פקטור שכלל את הממוצע המשותף של שמונת

71 בשנים האחרונות, פסיכולוגים חברתיים החוקרים מוגבלות כתבו על ההיבטים השליליים של רגש הרחמים התורם ליצירת סטיגמה כלפי אנשים עם מוגבלויות. ראו למשל את דברי הפסיכולוגית האמריקנית מישל נריו-רדמונד, (NARIO-REDMOND, לעיל ה"ש 44, בעמ' 10 "Prejudice, and disability prejudice in particular, can be benevolent and kind, paternalistic, pitying, and inspired by charitable intentions that nevertheless allow for the justification of control, Patrick Corrigan, *Beware the* restricted rights, and dehumanizing actions." עור ראו *Pity Narratives*, 2 STIGMA & HEALTH 81, 81-82 (2017). חוקרים נוספים עמדו על האופן שבו רחמים משחקים לרעת קידום זכויות אנשים עם מוגבלויות, באופן ספציפי לאור שיח הזכויות שהתפתח בשלושת העשורים האחרונים, וזאת חרף האפשרות לתרגם תגובה רגשית זו להישגים פוליטיים בטווח הקצר. עיינו THOMAS F. BURKE, LAWYERS, LAWSUITS, AND LEGAL RIGHTS: THE BATTLE OVER LITIGATION IN AMERICAN SOCIETY 88 (2002). בהקשר זה, ראוי לציין כי העיתונאי והאקטיביסט ג'ו שפירו בחר לקרוא לספרו המפורסם שסוקר את התפתחות התנועה לזכויות אנשים עם מוגבלויות בארצות הברית בשם No Pity. ראו SHAPIRO, לעיל ה"ש 12. לפיכך הוחלט לכלול את רגש הרחמים כרגש שלילי ולא חיובי.

הרגשות השליליים⁷² ($\alpha=0.745$)⁷³ אשר ייכלל במודל רגרסיית OLS לניבוי השפעתם של המשתנים השונים בסקר על רמת החשד לשימוש לרעה. ההשערה היא כי יימצא מתאם חיובי ומובהק בין הרגשות השליליים ובין רמת החשד.

(ב) עמדות

בחלק זה אבחן האם עמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות מנבאות את החשד לשימוש לרעה. שני הפריטים הראשונים בקבוצה באו לבחון את התאוריה בדבר ראיית אנשים עם מוגבלויות כחמים וכבעלי יכולות נמוכות. השאלות נשאלו על סולם 1-8 כאשר בקצה הנמוך (1) היו התכונות שנחשבות שליליות (עוין, בעל יכולות נמוכות, חלש, תלוי באחרים) ובקצה הגבוה (8) היו התכונות שנחשבות חיוביות (ידידותי, בעל יכולות גבוהות, חזק ועצמאי)⁷⁴. בחינת המתאם בין העמדות לרמת החשד הראתה כי נמצא מתאם רק בין שני הפריטים הראשונים למשתנה התלוי, אך עם זאת נראה כי קיים מתאם גבוה בין כלל הפריטים לכין עצמם (ראו טבלה 4).

טבלה 4 – מתאם בין חשד לשימוש לרעה לעמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות

עצמאי – תלוי באחרים	חזק – חלש	יכולות גבוהות – יכולות נמוכות	ידידותי – עוין	חשד לשימוש לרעה	1
					חשד לשימוש לרעה
			1	-0.09***	ידידותי – עוין
		1	0.4***	-0.06*	יכולות גבוהות – יכולות נמוכות
	1	0.56***	0.3***	-0.03	חזק – חלש
1	0.53***	0.47***	0.24***	0.01	עצמאי – תלוי באחרים

*** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

נוסף על כך, ניתוח גורמים של שני הפריטים הראשונים בלבד העלה עקביות נמוכה יחסית ($\alpha=0.564$), לעומת ניתוח גורמים של כל ארבעת הפריטים ($\alpha=0.743$). על כן, הוחלט לערוך פקטור שכולל את הממוצע המשותף של כל ארבעת הפריטים ולכלול אותו במודל הרגרסיה. ההשערה היא כי יימצא מתאם חיובי ומובהק בין תפיסת אנשים עם מוגבלויות כעוינים וכבעלי יכולות גבוהות לרמת החשד.

72 חרף העובדה כי "עצב" הוא הרגש היחיד שלא נמצא מובהק סטטיסטית עם החשד לשימוש לרעה, הכללתו בפקטור לא פגעה ברמת המהימנות ולכן הוחלט לכלול גם אותו.

73 מדד Cronbach's alpha בא לבחון מהימנות של המדד, קרי האם פריטים שונים מאותו מדד אכן בוחנים את אותו המשתנה שהם מבקשים לבחון. מדד מהימון יקבל תוצאה שקרובה מספיק ל- $\alpha=0.7$. ראו בכלליות Jose M. Cortina, *What Is Coefficient Alpha? An Examination of Theory and Application*, 78 J. APPL. PSYCHOL. 98 (1993).

74 הפריטים כללו את ההוראה הבאה: "בכל הצירים הבאים ישנם שני שמות תואר אפשריים לתיאור תכונות אופי טיפוסיות של בני אדם. באיזו מידה כל אחת מהתכונות מתארת לדעתך אדם טיפוסי עם מוגבלות? ידידותי – עוין, בעל יכולות גבוהות – בעל יכולות נמוכות, חזק – חלש, עצמאי – תלוי באחרים."

(ג) תפיסות לגבי זכויות יתר

על מנת לבחון את התפיסה הרואה בזכויות אנשים עם מוגבלויות זכויות יתר, כללתי במודל היגדים מסולם הגזענות המודרנית (Modern racism) אשר פותח בשנת 1986 בארצות הברית לאור ההבנה שסטריאוטיפים כלפי מיעוטים הפכו להיות סמויים יותר לאחר חקיקת חוק זכויות האזרח האמריקני בשנת 1964.⁷⁵ הסקר כלל שלוש אמרות מתוך המדרג המלא, השתיים האחרונות בוחנות באופן ספציפי את נושא תפיסת זכויות היתר (עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות: 1 – לא מסכים כלל, 4 – מסכים במידה בינונית, 7 – מסכים מאוד): "בישראל אין אפליה נגד אנשים עם מוגבלות [אע"מ]", "אנשים עם מוגבלות דורשים יותר מדי במאבקם על זכויות שוות" ו"החברה דואגת יותר מדי לאנשים עם מוגבלות, באופן שאינו הוגן כלפי קבוצות אחרות שזקוקות לסיוע".

בחנית המתאם בין שלושת הפריטים למשתנה התלוי העלתה מתאם גבוה ומובהק (ראו טבלה 5).

טבלה 5 – מתאם בין חשד לשימוש לרעה לתפיסות של זכויות יתר

החברה דואגת יותר מדי	אע"מ דורשים יותר מדי	אין אפליה נגד אע"מ	חשד לשימוש לרעה
			1
		1	0.24***
	1	0.37***	0.4***
1	0.52***	0.38***	0.42***

*** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

על כן יצרתי פקטור שכלל את הממוצע בין שלושת ההיגדים לגבי תפיסות יתר ($\alpha = 0.683$) שייכלל במודל. ההשערה היא כי ימצא מתאם חיובי מובהק סטטיסטית בין תפיסות לגבי זכויות יתר ורמת החשד.

נוסף על התפיסות הנוגעות לזכויות יתר, כללתי במודל גם משתנה המודד תפיסות של "גזענות קלאסית" ולפיו "נראה שאנשים עם מוגבלות לא מנצלים את ההזדמנויות שהחברה והמדינה מציעות להם", כלומר היגד שיש בו משום האשמה שאוכלוסייה זו מעוניינת להשתמש במשאבי המדינה מבלי לנצל באמת את ההזדמנויות הניתנות לה להשתלבות פרודוקטיבית בחברה (סטראוטיפ שנודע בארה"ב בשם Welfare Mentality, דהיינו עצלנות והסתמכות על קצבאות).⁷⁶ בחנית מתאם בין היגד זה (אשר לא שייך להיגדים מקבוצת הגזענות המודרנית)

75 ראו אצל John B. McConahay, *Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale*, in PREJUDICE, DISCRIMINATION, AND RACISM 91 (John F. Dovidio & Samuel L. P.J. Henry & David O. Sears, *The Symbolic Racism 2000* (Gaertner, eds., 1986); עור ראו P.J. Henry & David O. Sears, *The Symbolic Racism 2000* (Gaertner, eds., 1986); Scale, 23 Pol. Psychol. 253, 254 (2002).

76 ראו JENNIFER L. ERKULWATER, *DISABILITY RIGHTS AND THE AMERICAN SOCIAL SAFETY NET* 62 (BAGENSTOS; 62 (2d ed. 2018), לעיל ה"ש 20, בעמ' 23-25. לתפיסות כאלה בישראל, ראו אברהם דורון "העניים כ'אחר' – עוני בישראל בשנות האלפיים" ביטחון סוציאלי 9, 77 (2008).

הראה כי ישנו מתאם מובהק סטטיסטית בינו ובין המשתנה התלוי ($r=0.29$; $p<0.001$). השערתני היא כי יימצא מתאם חיובי בין התמיכה בהיגד לבין רמת החשד גם כאשר פריט זה ייכלל במודל הרגסיה מלא שיכלול גם משתנים בלתי תלויים אחרים.

(ד) זכויות אנשים עם מוגבלויות כאיום ופחד מפני מוגבלות

הסקר כלל שני פריטים בדבר תפיסות הרואות בזכויות לאנשים עם מוגבלויות כאיום על החברה ("שילוב אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית מאיים על חוסנה של החברה הכללית" ו"השקעת משאבים בשילוב אנשים עם מוגבלות פוגעת בשאר האוכלוסייה") וכן שלושה פריטים הנוגעים לפחד של אנשים ללא מוגבלויות להפוך לאנשים עם מוגבלויות בעצמם בעתיד ("איום על העצמי הבריאי"). בחינת המתאם הראתה כי נמצא מתאם חיובי בין רמת החשד לשני הפריטים הראשונים, וכן מתאם שלילי בין החשד והפריט "אני חושש שאולי יום אחד אני או מישהו מבני משפחתי יכול להפוך להיות אדם עם מוגבלות" (ראו טבלה 6).

טבלה 6 – מתאם בין חשד לשימוש לרעה לפחד מפני אנשים עם מוגבלויות/ראייתם כאיום

אם אהפוך לאדם אחר	הסיכוי להפוך לע"מ מפחיד	חושש שאהפוך לע"מ	השקעת משאבים פוגעת באוכ'	שילוב מאיים על חוסן החברה	חשד לשימוש לרעה
					1
				1	0.25***
			1	0.6***	0.32***
		1	-0.11***	-0.14***	-0.1***
	1	0.39***	0.06**	0.06**	0.01
1	0.25***	0.39***	-0.02	-0.05*	-0.01

*** $p<0.001$; ** $p<0.01$; * $p<0.05$

עם זאת לאחר ניתוח הגורמים שהראה כי רמת העקביות בין המשתנים היא נמוכה יחסית ($\alpha=0.463$), החלטתי לכלול אך ורק את שני הפריטים הראשונים הנוגעים לתפיסות הרואות בזכויות לאנשים עם מוגבלויות כאיום על החברה, כל אחד בנפרד, במודל הרגסיה הסופי (שכן לא נמצא מתאם מובהק סטטיסטית בין הפריטים האחרונים ורמת החשד). השערתני היא כי הפריט בדבר האיום על החוסן הלאומי לא ינבא את החשד לשימוש לרעה לאור הספרות המצביעה על כך שאוכלוסיית האנשים עם המוגבלויות אינה נתפסת כאיום. לעומת זאת, אני משער כי הפריט הגורס כי השקעת משאבים בקהילת המוגבלות פוגע באוכלוסייה הכללית יימצא כמנבא את החשד, שכן נראה שהוא הולך יד ביד עם תפיסות בדבר זכויות יתר.

(ה) עמדות כלפי מחאת הנכים להשוואת קצבת הנכות לשכר המינימום

הפריטים האחרונים שנבחנו נוגעים למאבק הנכים שהתנהל בשנים 2017-2018 בישראל, ואשר עדיין מתקיים במידה מסוימת. מאבק זה מאתגר את השיח בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות בשל העובדה שהוא מנוגד לתפיסת הציבור את האוכלוסייה הזו כחמה ובלתי מזיקה, שכן הוא כולל חסימת צירי תנועה מרכזיים ועימותים עם שוטרים. נקודה זו באה לידי ביטוי באופן הברור ביותר בשמו של אחד מארגוני הנכים שמנהל את ההפגנות: "הנכים הופכים לפנתרים". בחודש מרץ 2017 דחתה ועדת השרים לענייני חקיקה בפעם השלישית הצעה להשוואת קצבאות הנכים (שעמדו אז על כ־2,400 ש"ח) לשכר המינימום.⁷⁷ החלטה זו הייתה הטריגר להוצאת המחאה להשוואת קצבאות הנכות לשכר המינימום מהמרחב הווירטואלי של הרשתות החברתיות למרחב הציבורי באמצעות הפגנות וחסימות צירי תנועה.⁷⁸ בעקבות המחאה, נחתם בחודש ספטמבר 2017 הסכם בין ארגוני הנכים לנציגי הממשלה ולפיו קצבאות הנכות של אלה בעלי 100 אחוזי אי־כושר השתכרות יועלו בסכומים של 700-1,800 ש"ח לחודש ויוצמדו לשכר הממוצע במשק, ולא למדר המחירים לצרכן, בארבע פעימות החל מינואר 2018 ועד לינואר 2021.⁷⁹ ארבעה חודשים מאוחר יותר, בחודש פברואר 2018, אישרה הכנסת בקריאות שנייה ושלישית את הצעת חוק הביטוח הלאומי (תיקון מס' 200), התשע"ח-2018.⁸⁰ אלא שאף שהתיקון לחוק הביטוח הלאומי יקצה תוספת של 100 מיליון ש"ח לסכום שהוסכם ולמרות ההסכם שכלל ארבע פעימות, קצבאות הנכות עתידות לעלות בתום שלוש הפעימות לסכום של 3,700 ש"ח ולא 4,050 ש"ח.⁸¹ הדבר הביא לחידוש המחאה וההפגנות שכללו חסימת צירי תנועה מרכזיים.⁸²

77 הצעת חוק הביטוח הלאומי (תיקון – השוואת קצבת נכות לשכר המינימום), התשע"ו-2016, פ/2633/20 (בסופו של דבר הצעת חוק זו שנדחתה, אוחדה עם הצעת חוק ממשלתית שעברה, ונקראת: חוק הביטוח הלאומי (תיקון מס' 200), התשע"ח-2018, ס"ח 164. הצעת החוק שעברה היא, כאמור, יישום של ההסכם שהושג בין האוצר לארגוני הנכים).

78 המחאה הונהגה על ידי כמה ארגוני נכים, ביניהם "נכה, לא חצי בנאדם", "הנכים הופכים לפנתרים" ו"מטה מאבק הנכים". חסימת הכבישים הראשונה הייתה בלב תל אביב. ראו איתי בלומנטל "מחאת הנכים: מפגינים חסמו את רחוב אבן גבירול" Ynet 30.3.2017. בהמשך התרחבה המחאה לחלקים אחרים בארץ. ראו למשל לירן לוי "מפגינים נכים חסמו את הכניסה לירושלים" Ynet 8.5.2017; איתי בלומנטל ועומרי אפרים "מחאת הנכים: חסמו את הכניסה לנתב"ג עם שרשראות ובקבוקי סולר" Ynet 21.6.2017. יצוין כי עוד בטרם חסימות הכבישים, התקיימו הפגנות קטנות וספורדיות יותר בנושא. ראו למשל עומרי אפרים ורעות רימרמן "נכים הפגינו בתל אביב: 'נותנים לנו פירורים'" Ynet 4.9.2016; עומרי אפרים "כשנתניהו נאם בכנסת – בחוץ הפגינו נכים ונשים" Ynet 31.10.2016.

79 ראו אמיר אלון "נחתם הסכם עם הנכים: הקצבאות יועלו לכ־4,000 שקל" Ynet 29.9.2017.

80 ראו "אושר סופית: העלאת קצבאות הנכים" אתר הכנסת 13.2.2018.

81 ראו שחר אילן "חוק קצבאות הנכים אושר בקריאה שניה ושלישית; הקצבאות יגדלו ל־3,700 ש"ח" כלכליסט 13.2.2018.

82 ראו למשל אמיר אלון "הנכים ממשיכים לחסום כבישים: 'מכרו אותנו בגדו בנו'" Ynet 1.10.2017; אמיר אלון "הנכים שתמכו בהסכם עם הממשלה מאיימים: 'נחזור לכבישים במלוא העוצמה'" Ynet 1.11.2017; אמיר אלון וישי פורת "החסימות חזרו: נכים הפגינו בכניסה

מחאת הנכים העלתה את נושא קצבאות הנכות על סדר היום הציבורי, ולראייה 84 אחוזים מהנשאלים ציינו כי הם היו מודעים למחאה במידה רבה.⁸³ הסקר כלל ארבעה פריטים לגבי תמיכה במאבק. בחינת המתאם הראתה מתאם גבוה בין ארבעת הפריטים לבין המשתנה התלוי (ראו טבלה 7).

טבלה 7 – מתאם בין חשד לשימוש לרעה לעמדות כלפי מחאת הנכים

תומך בהעלאת קצבאות	ניסו לקדם אינטרסים אישיים	ניסו לשפר פני החברה	הפריעו למהלך חיי היומיום	חשד לשימוש לרעה	תומך בהעלאת קצבאות
				1	חשד לשימוש לרעה
			1	0.09***	הפריעו למהלך חיי היומיום
		1	-0.2***	-0.23***	ניסו לשפר פני החברה
	1	-0.17***	0.37***	0.09***	ניסו לקדם אינטרסים אישיים
1	-0.1***	0.5***	-0.19***	-0.25***	תומך בהעלאת קצבאות

*** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

עם זאת ניתוח הגורמים⁸⁴ הראה כי הפריטים אינם מתכנסים לאותו המושג ($\alpha = 0.571$). על כן החלטתי לכלול במודל הסופי רק את שני ההיגדים שלהם היה מתאם גבוה ביותר עם רמת החשד: "אני חושב שהמפגינים מארגוני הנכים ניסו לשפר את פני החברה בישראל" ו"אני תומך בדרישת המוחים להעלות את קצבאות הנכות לגובה שכר המינימום, אפילו אם הדבר יעלה את הגירעון התקציבי של המדינה או יגרור העלאה במיסים". ההשערה היא כי ימצא מתאם שלילי בין תמיכה במאבק הנכים לבין רמת החשד לשימוש לרעה.

לירושלים ועצרו את תנועת הרכבת הקלה" Ynet 19.11.2017; אמיר אלון "מחאת הנכים התחדשה: 'רוצים שנמות? תודיעו לנו'" Ynet 4.6.2018; אמיר אלון "הנכים הפגינו בנתב"ג וחסמו כבישים ויציאות רגליות" Ynet 7.8.2018; אמיר אלון ואיתי בלומנטל "בגלל קומץ מפגינים נכים: מחלף השלום וצומת עזריאלי נחסמו לשלוש שעות" Ynet 3.10.2018; אמיר אלון ואיתי בלומנטל "שיבושים קשים בתנועת הרכבות עקב מחאת נכים באזור יקום" Ynet 20.11.2018.

83 הנשאלים נתבקשו לדרג בסולם ליקראט של 1-7 באיזו מידה הם היו מודעים לקיומה של מחאת הנכים. 56.2% (1,701 נשאלים) טענו כי היו מודעים למחאה במידה רבה (רמה 7), 17% (515 נשאלים) טענו כי היו מודעים למחאה ברמה 6, ו-11.1% (337 נשאלים) טענו כי היו מודעים אליה ברמה 5.

84 הבחינה בוצעה לאחר קידוד מחדש של שני פריטים על מנת לוודא כי שניהם מנוסחים באופן שמאפשר ניתוח שלהם (כלומר שהתשובה לשניהם תהיה שלילית או חיובית).

1) מודל רגרסיה לניבוי רמת החשד לשימוש לרעה בזכויות

לאחר בחינת המתאמים וניתוח הגורמים לכל קטגוריית שאלות, הרצתי את מודל הרגרסיה עם החשד לשימוש לרעה כמשתנה התלוי והמשתנים שפורטו לעיל (בין כשאלות יחידות ובין כפקטורים) כמשתנים הבלתי תלויים. המודל מפורט בטבלה 8.

טבלה 8 – רמת החשד כפקטור של רגשות ועמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות (רגרסיית OLS)

מודל 6	מודל 5	מודל 4	מודל 3	מודל 2	מודל 1	
0.0501 (0.0291)	0.0901** (0.0287)	0.0927** (0.0288)	0.0958** (0.0293)	0.233*** (0.0321)	0.233*** (0.0312)	רגשות שליליים כלפי אע"מ (פקטור)
-0.0168 (0.0220)	-0.0237 (0.0222)	-0.0467* (0.0220)	-0.0407 (0.0223)	-0.0318 (0.0248)	---	עמדות כלפי אע"מ (פקטור)
0.3809*** (0.0252)	0.439*** (0.0238)	0.497*** (0.0220)	0.564*** (0.0212)	---	---	תפיסות של זכויות אע"מ כזכויות יתר (פקטור)
0.1626*** (0.0170)	0.167*** (0.0172)	0.164*** (0.0173)	---	---	---	אי-ניצול הודמניות
-0.0524** (0.0168)	-0.0677*** (0.0168)	---	---	---	---	תומך בהשוואת קצבאות לשכר המינימום
-0.0402* (0.0160)	-0.0420*** (0.0162)	---	---	---	---	מחאת הנכים ניסתה לשנות לטובה את פני החברה
0.0017 (0.0268)	---	---	---	---	---	שילוב מאיים על חוסן החברה
0.1582*** (0.0250)	---	---	---	---	---	השקעת משאבים פוגעת באוכלוסייה הכללית
0.219	0.240	0.508**	0.767***	1.724***	1.540***	קבוע
0.2514	0.2381	0.2285	0.2055	0.0187	0.0182	R-square
0.2494	0.2366	0.2275	0.2047	0.011	0.0178	Adj. R-square
3,029	3,029	3,029	3,029	3,029	3,029	N

***p<0.001; **p<0.01; *p<0.05

3. סיכום הממצאים

הממצא העיקרי מן המודל (טבלה 8, מודל 6) הוא כי בהתאם להשערה העומדת בבסיס מחקר זה, לתפיסות הרואות בזכויות אנשים עם מוגבלויות זכויות יתר יש את ההשפעה הגבוהה ביותר על רמת החשד מבין שאר המשתנים במודל, בהבדל משמעותי ($\beta=0.38$; $p<0.001$). במילים אחרות, כפי שנטען בתחילה, החשד שאנשים עם מוגבלויות מנצלים לרעה את

זכויותיהם מנובא על ידי תפיסות של זכויות אלה כזכויות יתר. גם העמדה כי אנשים עם מוגבלויות לא מנצלים הזדמנויות הניתנות להם על ידי החברה והמדינה (אלא הם מסתמכים על זכויות סוציאליות וקצבאות) נמצאה כמנבאת את החשד לשימוש לרעה ברמה גבוהה יחסית ($\beta=0.16$; $p<0.001$). משתנה נוסף שנמצא כמסביר במידה רבה את החשד לשימוש לרעה הוא זה הגורס כי השקעת משאבים בשילוב אנשים עם מוגבלויות פוגעת באוכלוסייה הכללית ($\beta=0.158$; $p<0.001$). משתנה זה מרמז על תפיסה ליברטינית המקדשת חירות אישית על פני התערבות ממשלתית וקוראת לצמצום של מדינת הרווחה.⁸⁵ בהתאם לאחת מהשערות המחקר, נראה כי הציבור לא רואה באנשים עם מוגבלויות איום חברתי על החוסן הלאומי, שכן לא נמצא מתאם בין אמירה זו לבין רמת החשד. נמצא גם מתאם שלילי מובהק סטטיסטית בין תמיכה במאבק הנכים לבין רמת החשד לשימוש לרעה ($\beta=0.04$; $p<0.05$; $\beta=0.052$; $p<0.01$). אם כן, בהתאם לאחת מהשערות המחקר, אי־תמיכה במאבק הנכים מנבאת את החשד לשימוש לרעה.

רגשות שליליים כלפי אנשים עם מוגבלויות לא נמצאו כמסבירים/מנבאים את רמת החשד לשימוש לרעה וזאת בניגוד להשערת המחקר. בניגוד להשערה נוספת, לא נמצא כי העמדות הכלליות כלפי אנשים עם מוגבלויות (אנשים עם מוגבלויות חמים אך הם בעלי יכולות נמוכות, תלתיים וחלשים) מסבירות/מנבאות רמת החשד לשימוש לרעה. דיון בתוצאות ניתוח זה צריך להיעשות בזהירות לאור מגבלות המחקר,⁸⁶ אך נדמה כי הוא מראה שמה שמשפיע על החשד לשימוש לרעה ומנבא אותו הן תפיסות אידיאולוגיות לגבי זכויות יתר המוענקות לאנשים עם מוגבלויות, התנגדות ל"העדפה מתקנת" ואי־תמיכה בעקרונות הנוגעים למדינת הרווחה. לא נמצאה השפעה של רגשות שליליים, עוינות וסטריאוטיפים קלאסיים כלפי אוכלוסיית האנשים עם מוגבלויות על רמת החשד, כפי שעולה מן הספרות הקיימת. בכך, מוסיף מחקר זה נדבך נוסף על הספרות בדבר סטיגמה ויחס החברה כלפי אנשים עם מוגבלויות ומציף סוגיה שטרם נדונה בהקשר זה, אך עשויה להשפיע רבות על מדיניות ויחס המשפט והחברה לזכויות אנשים עם מוגבלויות. נוסף על המודל המנבא את השפעת הרגשות, התפיסות והעמדות על החשד לשימוש לרעה, ערכתי מודל נפרד המנבא את השפעת המאפיינים הדמוגרפיים על רמת החשד (המשתנה התלוי). המשתנים הבלתי תלויים במודל זה היו: היות הנשאל אדם עם מוגבלות;

85 אידיאולוגיה כזו באה לידי ביטוי בעלייתה של מפלגת "זהות" בבחירות הכלליות לכנסת ישראל שנערכו באפריל 2019, כשמונה חודשים לאחר הסקר. במהלך מערכת הבחירות עלה נושא הנגישות והשילוב לכותרות בשל עמדה שהובעה על ידי נציג המפלגה ברשתות החברתיות ולפיה יש להותיר את הטיפול בנושא לקהילה ולשוק החופשי. לאחר פרסום הנושא יצאה מפלגת זהות בהבהרה כי מדובר בתגובה של פעיל מתנדב בלבד ולא בעמדה רשמית, אולם גם אם הדבר נכון, הרי שמדובר באנקדוטה המעידה על קיום עמדות כאלה בציבור ובקרב מצביעי אותה המפלגה. על הפרשה, ראו ענבל חייט "נציגי זהות לסולן הנכה: 'מדינה לא צריכה לטפל ברווחה' ישראל היום 2.4.2019; רילי ווילי "כשמדובר בנכים, אין ימין או שמאל. הם מפריעים לכולם" המקום הכי חם בגיהנום 6.4.2019.

86 המגבלות העיקריות של הסקר נוגעות למדגם שלמרות גודלו אין הוא מייצג את אוכלוסיית ישראל וכן לעובדה כי שאלות הסקר לא נוסחו מלכתחילה כדי לבדוק את שאלת המחקר העומדת בבסיס מאמר זה, אלא נועדו לחקור עמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות באופן כללי.

היות הנשאל אדם ללא מוגבלות בעל קשר לאדם עם מוגבלות; מיין; גיל; השכלה; הכנסה; ועמדה פוליטית.

טבלה 9 – רמת החשד כפקטור של מאפיינים דמוגרפיים (רגרסיית OLS)

מודל 4	מודל 3	מודל 2	מודל 1	
0.0903 (0.108)	0.0816 (0.107)	0.0800 (0.107)	0.0753 (0.108)	אדם עם מוגבלות
0.136 [*] (0.0572)	0.132 [*] (0.0571)	0.130 [*] (0.0570)	0.155 ^{**} (0.0574)	היכרות עם אע"מ
-0.449 ^{***} (0.0633)	-0.447 ^{***} (0.0632)	-0.456 ^{***} (0.0620)	---	אישה
0.00312 (0.00220)	0.00158 (0.00214)	---	---	גיל
-0.0453 [*] (0.0176)	---	---	---	עמדה פוליטית
2.764 ^{***}	2.545 ^{***}	2.625 ^{***}	1.815 ^{***}	קבוע
0.0237	0.0204	0.0202	0.0028	R-square
0.0214	0.0191	0.0193	0.0021	Adj. R-square
3,029	3,029	3,029	3,029	N

משתנים שלא נמצאו מובהקים סטטיסטית: השכלה, הכנסה.

***p<0.001; **p<0.01; *p<0.05

מבחינת נתונים דמוגרפיים (טבלה 9), לא נמצאה תמיכה לעמדה הרווחת בספרות הגורסת כי מגע וקשר משמעותי בין אנשים ללא מוגבלויות לאנשים עם מוגבלויות מביא להפחתה בסטריאוטיפים ובסטיגמות כלפי האחרונים,⁸⁷ ונמצא כי אדם ללא מוגבלות שיש לו קשר עם אדם עם מוגבלות יהיה חשדן יותר לגבי שימוש לרעה בזכויות בהשוואה לאדם ללא מוגבלות ללא קשר כזה.⁸⁸ לא זוהתה השפעה מובהקת סטטיסטית על רמת החשד הקשורה לעצם היותו של הנשאל אדם עם מוגבלות בעצמו. כמו כן נמצא שנשים חושדות פחות מגברים,⁸⁹ וכי ככל שאדם נוטה יותר לשמאל מבחינת נטייה פוליטית הוא ייטה לחשוד פחות (אם כי גודל ההשפעה קטן יחסית). נוסף על כך, גיל, השכלה והכנסה לא נמצאו כמשפיעים על רמת החשד לשימוש לרעה.

מחקר זה לא יכול לענות באופן ודאי על השאלה מדוע דווקא אלה המנהלים קשרים קבועים עם אנשים עם מוגבלויות חושדים יותר בשימוש לרעה, שכן מדובר בסקר תיאורי ללא סיבתיות. ניתן לשער כי דווקא לאותם משיבים יש מידע פנימי על מצבים שבהם האנשים עם המוגבלויות הקרובים אליהם אכן מנצלים לרעה את זכויותיהם או לשער כי

87 DUNN, לעיל ה"ש 42, בעמ' 71-72.

88 ממצא דומה התקבל במחקר מקביל שנערך בארה"ב. ראו Dorfman, *Fear of the Disability*, Con, לעיל ה"ש 6, בעמ' 1072-1073.

89 ממצא זהה התקבל במחקר מקביל בארה"ב. ראו שם, בעמ' 1071, 1073, 1075-1076.

הם חושדים יותר באנשים זרים עם מוגבלויות, שמא הם ינצלו לרעה את המערכת ויגזלו משאבים מיקיריהם (אם באופן ישיר ואם במתן שם רע שיקרין גם על הקרובים). סוגיה מרתקת זו יכולה להוות כר פורה למחקר המשך, וניתן למצוא לה הקשר אנקדוטלי בסיפור שמספרת איילת (31) החיה עם סיסטיק פיברוזיס, על עובר אורח שגער בה משום שחשש שהיא משתמשת לרעה בזכות הנשללת מאביה:

מקרה ממש לא נעים היה כשעצר לידי מישהו [בקניון] שהייתה לו חנייה, כי אם מישהו אומר לי לזוז אני תמיד זזה וגם זה קורה לפעמים [...] ואמר לי: "את יודעת זה אתם שלוקחים לנו את החנייה, אבא שלי הוא בכיסא גלגלים ובגלל אנשים כמוך הוא לא יכול לחנות בחניית נכים". זה היה מאוד לא נעים, באותו רגע הוא היה בחנייה, אז זה לא היה דיון קונקרטי על זה שאני אזוז ושהוא יחנה במקומי, זה היה משהו כללי. אמרתי לו: "אתה לא מכיר אותי ואני יכולה להגיד לך שאני מרגישה בנוח עם ההחלטה שלי לחנות כאן". הוא לא היה כל כך מרוצה ובוזה הסתיים הדיון, נכנסתי לקניון והמשכתי [בחיין] אבל זה עשה לי הרגשה לא טובה. גם אם אמרתי לו שאני מרגישה מאוד שלמה עם ההחלטה שלי, זה לא בהכרח כל מה שהרגשתי.

בשלב הבא אבקש להמשיך ולבחון כיצד החשד לשימוש לרעה משפיע על חייהם של אנשים עם מוגבלויות ועל האופן שבו הם מממשים את זכויותיהם, וזאת באמצעות הנרטיבים שנאספו בראיונות עבור מחקר זה.

ד. נרטיבים מן השטח: החשד לגבי שימוש לרעה בחיי היומיום של אנשים עם מוגבלויות

עד כה נדונו התפיסות, הרגשות והעמדות של הציבור בכללותו לגבי שימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות. פרק זה ידון בצידו השני של המטבע, כיצד חווים נשאי הזכויות את החשד של הציבור לגבי שימוש לרעה ובאיזה אופן הוא משפיע על מיצוי הזכויות על ידם.

1. תרבות הביטוח הלאומי

מניתוח הנרטיבים של ישראלים החיים עם מוגבלויות שונות עולה תמה מרכזית שאותה אני מכנה "תרבות הביטוח הלאומי". מדובר בשיח המשתמש במונחים ובדימויים הנוגעים לקצבאות נכות גם כאשר מדובר בזכויות אחרות של אנשים עם מוגבלויות הקשורות למשל לנגישות למרחב הציבורי. במילים אחרות, שיח הקצבאות "צובע" את התפיסה המשפטית של הציבור במקום שיח הזכויות. חוקרת המוגבלות במשפט שגית מור כתבה על ההבדל בין שיח הקצבאות לשיח הזכויות:

מאחורי שיח הזכויות עמדה שאיפה שיהיה מכליל (Inclusive) ומקיף הן ברמת הקהילה (כל אדם עם מוגבלות) הן ברמת התוכן (שילוב בין איסור אפליה לאספקת שירותים, ובין זכויות אזרחיות לזכויות לרווחה) [...]. ככלל, נראה שקצבאות נתפסו כחלק מהותי מן העולם הישן ולפני ההכרה בזכויות אנשים עם מוגבלויות בחקיקה החל משנות התשעים של המאה העשרים, ואולי אף כ"שריד" המייצג ביותר שלו, שאנשי הזכויות ביקשו לבטל. מתוך תפיסת

הזכויות קצבאות הנכות נדמות למנגנון המשמר את נחיתותם של אנשים עם מוגבלויות כמי שנידונו שלא להשתלב במעגל העבודה ובשאר מעגלי החיים, ואשר החברה ממלאה את חובתה המינימלית כלפיהם בכך שהיא נותנת סכום זעום המונע את גוויעתם ברעב, אך אינו מאפשר ביטחון כלכלי או קיום בכבוד. יתרה מכך, לקצבאות הנכות, כך נראה, אין מקום בחזון הזכויות האוטופי אשר החקיקה מבקשת לקדם. בחזון זה אנשים עם מוגבלות לא ייתקלו במכשולים חברתיים ויוכלו לפרנס עצמם [...].⁹⁰

במהלך הראיונות התחוויר במהרה כי, בדומה לקישור שערך יפרח בטור הדעה שהובא לעיל,⁹¹ נושא קצבאות הביטוח הלאומי חודר לדיון בדבר זכויות אחרות של אנשים עם מוגבלויות. הציבור לא מבחין בין הרציונלים העומדים בבסיס קצבאות נכות, לבין זכויות או התאמות אחרות הקשורות לנגישות ובאות לאפשר לאותו אדם גישה למרחב הציבורי או להשתלבות במוסדות ציבוריים (כגון התאמות אקדמיות שמאפשרות השתלבות באקדמיה). לכן "תרבות הביטוח הלאומי" ושיח הקצבאות נוכחים גם כאשר הדיון נסוב על זכויות שהובטחו כדי להבטיח שוויון הזדמנויות.

"תרבות הביטוח הלאומי" מדגישה את האופן שבו שיח הזכויות הנוגע למוגבלות, אשר נמצא בשימוש כיום בדברי חקיקה, טרם השתרש בחברה, או לפחות בחלקים רחבים מתוכה, אשר עדיין רואה בנושא ככזה הנוגע לצדקה ולרצון טוב.⁹² היטיב לנסח זאת יפרח באומרו: "חשוב לזכור שההשקעה העצומה הזו (במדיניות רווחה ובזכויות אנשים עם מוגבלויות) היא צדקה נטו. הנכות היא טרגדיה אישית ומשפחתית קשה אבל אף אחד לא חייב לנכה דבר".⁹³ הדבר בא לידי ביטוי בחוויותיהם של אנשים עם מוגבלויות המספרים על המפגש עם אחרים במרחב הציבורי, ועל הצורך שהם חשים להוכיח כי הם אכן זכאים להשתמש בזכויות שונות (כמו חנייה בחניית נכים או שימוש בכרטיס פטור מתור), משל היו הם עומדים בפני ועדה רפואית של המוסד לביטוח לאומי.⁹⁴ האנשים עם מוגבלויות שראיינתי חזרו פעמים רבות לנושא הביטוח הלאומי גם כאשר הם דנו בזכויות אחרות שאינן במהותן קשורות לרווחה. אלינור (40), אוטיסטית ואם לילד אוטיסט, היטיבה לתאר זאת כשאמרה:

אנשים רוצים סרטיפיקט [...] ואנשים מכובדים שואלים אותי על זה [...] התרבות הרפואית הזו של "אנחנו רוצים הוכחה, אחרת את משחקת איתנו פה בקקי,

90 מור "לקראת רדיקליזציה", לעיל ה"ש 65, בעמ' 134, 137; עוד ראו נטע זיו "אנשים עם מוגבלויות – בין זכויות חברתיות לצרכים קיומיים" זכויות חברתיות, כלכליות ותרבותיות בישראל 813, 840-841 (יורם רבין ויובל שני עורכים, 2004).

91 יפרח, לעיל ה"ש 36.

92 ראו קמארה ואדמון ריק, לעיל ה"ש 52, בעמ' 396.

93 שם.

94 השלב הראשון בקביעת דרגת הנכות בישראל הוא קביעת דרגת הנכות הרפואית. שיעור הנכות הרפואית נקבע על ידי רופא מוסמך, ורק מי שעובר סף של 60 אחוזי נכות רפואית, יוכל להמשיך בתהליך לקביעת גובה הקצבה (וזאת בהתאם לשלב אחר שבו נקבעת הנכות התעסוקתית, אוברן כושר העבודה). על ממצאי של הרופא ניתן לערער לוועדות רפואיות לעררים הפועלות מכוח חוק הביטוח הלאומי, והן גוף מעין שיפוטי וכפופות לכללים המבטיחים משפט הוגן, למשל חובת ההנמקה והיעדר משוא פנים. ראו בן ישראל, לעיל ה"ש 35, בעמ' 1342-1346.

אחרת את בטח רוצה כל מיני דברים" [...] הגישה היא מאוד מאוד של "תוכיח לי". אני חיה בוועדה נצחית של הביטוח הלאומי [...].⁹⁵

מרואיניים רבים דיברו על הצורך להוכיח ולחשוף את מוגבלותם השכם והערב בפני אחרים כבואם להשתמש בזכויות שניתנו להם כדין. כך למשל איילת (31) החיה עם סיסטיק פיברוזיס טענה: "אני בכלל מרגישה שזה [החשד] חלק מהשיח הציבורי ומהשיח החינוכי. שהמערכת מתגוננת שלא ירמו אותה ושאנשים] לא יבקשו יותר ממה שמגיע להם בביטוח לאומי [...].". חשוב להבהיר כי עבור אנשים עם מוגבלויות חוויית המפגש עם הביטוח הלאומי היא בפני עצמה תזכורת להתמודדות היומיומית עם חשד לשימוש לרעה. מרואיניים הדגישו את הקושי בהוכחת המוגבלות בפני הביטוח הלאומי, שהפך לטענתם לגוף מתגונן שמערים קשיים על הפונים אליו, כדברי דוד (47) קטוע רגליים כתוצאה ממחלת עצבים: "עכשיו הנה הדבר המעניין עם ביטוח לאומי. ביטוח לאומי מתוך זה שהוא מנסה באמת לסנן רמאים, באיזשהו מקום הוא אולי נפל בקצה השני של הספקטרום. נורא קשה לקבל את הזכויות שלך, להבין את הזכויות שלך". לשם קבלת הזכויות, מרואיניים רבים היו צריכים להתאים את עצמם לאופן שבו נראים "נכים אמיתיים", כאלה שראויים לצדקה, באמצעות תהליך המוכר כפרפורמנס.⁹⁶ יותם (31) שחי עם תסמונת אספרגר הסביר:

ביטוח לאומי הם חיות טרף, אם לא תדבר איתם במושגים שלהם, לא תקבל כלום, אז ברור שמול ביטוח לאומי אתה תעשה הצגה: אתה תבוא עם תיק פתוח, לא תתקלח יומיים, ינודף ממך ריח של אלוהול, תבוא תלחץ יד לפסטיכולוגית

95 אלן סמואלס טבעה את המושג "ביו־סרטיפיקציה" (Biocertification) כדי לתאר את המצב שבו אנשים עם מוגבלויות נדרשים להציג הוכחה רפואית למצבם בהקשרים חברתיים שונים בחיי היומיום. תהליך כזה מתיימר להיות אובייקטיבי ולספק תשובות פשוטות לשאלה "מי ראוי לזכות", אך פעמים רבות הוא דווקא מביא לסכך בירוקרטי הכרוך בהסברים אינסופיים ובהנפקת והצגת אישורים שונים. ראו SAMUELS, FANTASIES OF IDENTIFICATION, לעיל ה"ש 34, בעמ' 122.

96 בבסיס לימודי הפרפורמנס, תחום אקדמי רב־תחומי חדש יחסית, עומדת הטענה כי אינטראקציות והתנהגויות אנושיות מתבססות על תבניות ודפוסים קבועים התלויים בתרבות. כך, כל אדם מתנהל בעולם בהתאם לרפרטואר של תסריטים ודמויות ובכך הוא מתאים את עצמו לסביבה ולתרבות שבה הוא נמצא. המונח פרפורמנס מגיע מתאוריות קוויריות ומתחום לימודי המגדר. ראו JUDITH BUTLER, BODIES THAT MATTER: ON THE DISCURSIVE LIMITS OF SEX 2 (2d ed. Ellen 2014). במהלך השנים, חוקרי מוגבלות מתחום מדעי הרוח אימצו את המונח. ראו למשל Ellen Samuels, *Critical Divides: Judith Butler's Body Theory and the Question of Disability*, 14 NWSA J. 58, 59 (2002); Tobin Siebers, *Disability as Masquerade*, 23 LIT. & MED. 1, 4-5 (2004); Mark Sherry, *Overlaps and Contradictions Between Queer Theory and Disability Studies*, 19 DISABILITY & SOC'Y 769, 776 (2004). אף דנו באופן ספציפי בפרפורמנס המבוצע בעת ההליך לתביעת קצבה בפני ביטוח לאומי, אם בישראל או אם בארה"ב. ראו Nili Broyer, *Becoming Disabled: Knowledge and Truth*, 8 POSTSCRIPT: J. GRADUATE CRITICISM & THEORY 34, 53 (2011); Doron Dorfman, *Disability Identity in Conflict: Performativity in the U.S. Social Security Benefits System*, 38 T. JEFFERSON L. REV. 47 (2015).

לא בקטע של הטרדה מינית אלא בקטע של פאתטיות "מה אתה לוחץ לי יד?" [...]. אני הייתי בקטע הזה כן, כי הרגשתי לא רק שזה לא שקר, או בעיה מוסרית, אלא הרגשתי שככה צריך. אמרתי: "אם אני לא אקצין את מה שיש לי, לא יכירו בכלום" ואם אני אקצין את מה שיש לי ואתחיל לקבל סיוע, לפחות אני אקבל את מה שמגיע לי [...].

יערה (27) שחיה עם מוגבלויות נפשיות (PTSD והפרעה דו־קוטבית) מספרת על האופן שבו הייתה צריכה להציג עצמה בפני הביטוח הלאומי:

אני זוכרת שלפני שהלכתי לריאיון עם הפסיכיאטר לבקש את הקצבת נכות, אז כל הזמן מכינים אותך כאילו מה ללבוש: איך להיראות מצד אחד נכה ומצד שני שלא יחשדו בך. כל הזמן זה עובד ככה. אחר כך היה לי מישוהו שהכרתי את הקבוצה של אנשים עם הפרעה דו־פולארית [...] ואז הוא סיפר לי אחרי כמה חודשים הוא הלך להוציא קצבת נכות והוא אומר לי "תקשיבי, מאחר יש לי ראיין וזה וזה וזה", ואז הוא מתאר לי מה הוא הולך ללבוש. ואז הוא מתאר לי "אני הולך ללבוש ג'ינס קרוע ולבוא עם איזה טרנינג מסריח" [...] כולם יודעים, יש כל מיני טיפים. כל הזמן צריך להוכיח "אני באמת נכה".

תַּמָּת הביטוח הלאומי והקושי במיצוי זכויות היו נוכחים מאוד בשיח עם המרואיינים גם כשאלה נשאלו על זכויות הנוגעות למשל לנגישות למרחב הציבורי ולהיעדר אפליה באספקת שירותים. המרואיינים הקבילו את התהליך שעובר אדם העומד בפני ועדה רפואית, גוף מעין שיפוטי האמון על קביעת זכאותו לקצבת נכות, ואת חוסר האמון והחשדנות שהוועדות הרפואיות מייחסות למבקשי הקצבות – ליחס החברה אליהם בבואם למצות זכויות. כיוון שחוק השוויון בא להחליף את שיח הסעד בשיח הזכויות, כל תחום הקצבות לא נכלל בו בכונה, שכן הוא כולל דימויים של חסד ורחמים. יש לציין כי כבר לפני למעלה מעשור הביעה מוד ביקורת על כך שמנסחי חוק השוויון לא השכילו לגשר בין הגישות ולהמשיג את תחום הקצבות כחלק מחוק השוויון.⁹⁷ והנה, מחקר זה מראה כי גם שני עשורים לאחר חקיקת חוק השוויון המקדם את שיח הזכויות, חלק משמעותי מהציבור עדיין חושב על זכויות אנשים עם מוגבלויות כמונחים של שיח קצבות המתבסס על תפיסות של חסד ורחמים, במקום כמונחים של שוויון הודמנויות.

2. "הנכה הראוי" והקשר בין רגשות ובין הנראות של המוגבלות

הצורך להציג מוגבלות באופן שנתפס כמעורר רחמים על מנת לקבל זכאות לקצבה, קשור בטבורו לנושא הנראות של המוגבלות ולתפיסה החברתית של מיהו אותו "נכה ראוי", תמה נוספת שעלתה אף היא פעמים רבות בראיונות. זה עשרות שנים מונכחת תופעת המוגבלות באמצעות סימן בין־לאומי של דמות אדם המשתמש בכיסא גלגלים על דקע כחול (גוון אשר אף קיבל את השם Handicap Blue), המכונה "סמל הנגישות הבין־לאומי".⁹⁸ חרף המודעות למוגבלות שיצר הסמל, ביקורת שעלתה לגביו בקרב חוקרי מוגבלות טענה כי הוא מרדד את

97 מור "לקראת רדיקליזציה", לעיל ה"ש 65, בעמ' 112.

98 סימן זה עוצב במקור על ידי המעצבים הדנים סוזן קואפור וקרל מונטאן בשנת 1968. ראו

KATIE ELLIS & GERARD GOGGIN, DISABILITY AND THE MEDIA 1 (2015).

התופעה למאפיין פיזי אחד ומונע הצגה של המגוון הקיים תחת קטגוריה משפטית וחברתית זו.⁹⁹ בשל כך אנשים עם מוגבלות אשר אינה נראית נאלצים להתמודד עם חשד וחוסר אמון של הזולת החל מחדרי הוועדות לביטוח לאומי,¹⁰⁰ והמשך במגרשי החנייה, בתורים,¹⁰¹ או בחדרי הבחינה באוניברסיטאות.¹⁰² איילת (31) החיה עם סיסטיק פיברויזיס, מסבירה את הקשר בין רגשות של חשד ורחמים לבין נראות של המוגבלות:

אני נלחמת כל כך הרבה כי לא באמת רואים עליי שום דבר ואף אחד לא יודע מה אני עושה כדי לקבל את מה שמגיע לי, בכמה קירות אני נכנסת [...] בתור מישהי שהמוגבלות שלי היא לא נראית זה אפילו יותר מעורר את החשד הזה. כי כשמישהו יושב בכיסא גלגלים אז הוא מסכן [...] זה מאוד ברור ואף אחד לא חושב שממציאים או שמתחזים ויש גם את המגבלות שבאות עם זה. כשזה לא נראה, אז מצד אחד לי יש את האפשרות של לא לחשוף את המוגבלות שלי בכלל, מצד שני אם אני מחליטה כן לשתף, אז תמיד יש את החשש שאני מגזימה ושאני עושה מזה עניין יותר גדול ממה שזה [...].

כפי שעולה גם מדבריה של איילת, המתח בין רגשות של חשד לרחמים מתקשר פעמים רבות לנושא הנראות של המוגבלות: מוגבלות פיזית, נראית וברורה ממבט ראשון, מעוררת פעמים רבות רחמים בעוד שמוגבלות "נסתרת" מעוררת חשד. דוד (47), קטוע רגליים כתוצאה ממחלת עצבים, תיאר יפה את הדברים:

אני, יש לי יתרון, שלפעמים הוא גם חיסרון, אבל אני כן רואה אותו בתור יתרון לגבי לא מעט דברים. הנכות שלי היא מאוד ויזבילית. עכשיו בגלל שהנכות שלי היא מאוד ויזבילית, אז למשל אנשים כל הזמן רואים שאני נכה וכל הזמן מציעים לי עזרה. גם כשאני רוצה וגם כשאני לא רוצה, מציעים לי עזרה. האם זה יתרון, האם זה חיסרון, אפשר לדון על זה [...] יש נכים שיש להם בעיית הליכה או שכואב להם ללכת אבל לא רואים את זה. הם לא יכולים ללכת מרחקים ארוכים אבל אתה לא רואה את זה. ואז עוצר לך רכב בחניית נכים, ויש לו תו נכה, ויוצא

99 Liat Ben-Moshe & Justin J.W. Powell, *Sign of Our Times? Revis(it)ing the International Symbol of Access*, 22 DISABILITY & Soc'y 489, 497 (2007). לביקורת נוספת על הסמל, ראו TANYA TITCHKOSKY, THE QUESTION OF ACCESS: DISABILITY, SPACE, MEANING 61-62 (2011).

100 יעל (31), כבודת שמיעה, מספרת: "זה קרה לי המון בוועדות של ביטוח לאומי כי אני לא נראית 'חירשת', אני מצאתי את עצמי כמעט עושה שם הצגה, כל שנייה שואלת 'מה? מה? מה?' משחקת אותה כזה לא מבינה, הרבה יותר ממה שאני באמת, וזה נורא הכעיס אותי. כאילו, תסתכלי על הבריקת שמיעה שלי, את רואה שם שאני לא שומעת, למה אני צריכה לעשות את ההצגות האלה? וזה [הקצבה] מגיע לי".

101 ראו להלן ה"ש 104-105.

102 גיל (29), עיוור, מספר: "כשהייתי בבית ספר מאוד בחנו אותי, כי אז לא נראיתי [כאחד] שלא רואה, עוד פחות מהיום, גם היום אני לא נראה [עיוור] מי יודע מה, אבל אז עוד פחות זה היה בולט וכמעט ולא היה בולט, ופשוט לא האמינו לי. לא ההנהלה, מי שאמור לתת לך את זה [את ההתאמות] טכנית, לא משרד החינוך ולא הזה, המורים עצמם. ובאוניברסיטה אתה לא ממש באינטראקציה כזאת עם המרצה, אבל גם היה לי קטע כזה [...] באוניברסיטה, כדי להיות זכאי להתאמות הייתי צריך להוכיח 10 פעמים שאני באמת אדם עם מוגבלות".

ממנו בנאדם והולך, הולך לא רחוק, מפה לשם הוא יכול ללכת, אבל הוא לא יכול ללכת מפה עד לדיזינגוף סנטר. אינן לי ספק, אני אישית פחות חוותי את זה, אבל אינן לי ספק שאנשים חוטפים על זה אש [...] אני שומע סיפורים [...] אני חושב שזה נחוה אחרת כשהנכות שלך היא ריזבילית.

וכך נוצר מצב אבסורדי שדווקא אלה שאינם זקוקים לזכות מסוימת או שאינם זכאים לה עשויים לקבל אותה בקלות יותר מאשר אחרים בתוך קהילת המוגבלות. תקנות נגישות השירות אינן מעניקות את תעודת הפטור מתור לאנשים המתניידים בכיסא גלגלים, כי אם לאנשים ולילדים עם מוגבלות שכלית או נפשית, או שמאובחנים על הספקטרום האוטיסטי.¹⁰³ עם זאת, מרואיינים רבים המשתמשים בכיסאות גלגלים סיפרו כיצד דווקא להם הציבור מאפשר לעקוף בתור, כאשר הם אלה שזקוקים להתאמה זו הרבה פחות וממילא אף אינם זכאים לה מבחינה חוקית. זאת בהשוואה, למשל, לאנשים על הספקטרום האוטיסטי שעבורם ההמתנה בתור קשה הרבה יותר ולכן הם גם אלה הזכאים להתאמה. יניב (37) המתנייד בכיסא גלגלים כתוצאה מגידולים בעמוד השדרה, מספר:

בגלל שהמוגבלות שלי היא מאוד נראית, וגם בגלל העיניים היפות שלי, נגיד הייתי במשרד הפנים בשבוע שעבר כדי לחדש דרכון, ופשוט הכניסו אותי ראשון, עקפתי את כולם בתור, בשש דקות גמתי הכול [...] יש לי אמירה שפועלת כאילו נגדי, אבל אני אגיד [בכל זאת]. אני חושב שנכים בכיסאות גלגלים הם לא האנשים הראשונים שצריכים לקבל את הקדימות הזאת בתורים, כי הם כבר יושבים, אוקיי? [...] זה עצוב שככל שהנכות שלך נראית, בעצם יותר קל לך [...].

נטע (42) נכת צה"ל המתניידת בכיסא גלגלים כתוצאה מפגיעה בחוט השדרה מסבירה אף היא:

מה שמטופש הוא שפעמים רבות נותנים לי להתקדם בתור. זה מטופש כיוון שאני היחידה שיושבת [...] יש אנשים שעבורם שהמתנה בתור היא סיוט [...] העובדה שאני יושבת בכיסא גלגלים ממונע אז מצד אחד היא מגבילה [...] מצד אחר יש לי הרבה מאוד יתרונות שלאנשים שמתמשים בכיסא גלגלים רגיל, אנשים שמתמשים בהליכונים, או שמתמשים בקביים, מצבם הרבה יותר קשה משלי. או אנשים שצולעים או שיש להם בעיות נשימה [...] האנשים האלה קשה להם הרבה יותר לעמוד בתור, קל וחומר אנשים עם מוגבלות נפשית או אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית, אבל אלה גם מוגבלויות שקופות [...].

103 ת' 13(א) (1) ו-13(א) (2) לתקנות נגישות השירות, לעיל ה"ש 35 ("כלי לגרוע מן האמור בתקנה 9, ניתן שירות ציבורי לפי תור [...] יספק האחראי למתן השירות את השירות, בלא המתנה בתור, לבקשת אדם עם מוגבלות הזכאי לכך או אדם המלווה אותו, ורשאי האחראי לדרוש מן האדם עם המוגבלות הצגת תעודת נכה תקפה המציינת את זכאותו להתאמה זו, שהיא אחת מאלה: (1) תעודת נכה שהנפיק המוסד לביטוח לאומי, לאדם עם מוגבלות שכלית או נפשית, לרבות אדם על הספקטרום האוטיסטי, שנקבעה לו נכות רפואית בשיעור 50 אחוזים או יותר, או ילד נכה עם מוגבלות שכלית או נפשית, לרבות ילד על הספקטרום האוטיסטי, לפי חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995; (2) תעודת נכה שהנפיק, האגף לשיקום במשרד הביטחון, לאדם המקבל תגמול לפי חוק הנכים (תגמולים ושיקום), התשי"ט-1959, שהוא אדם עם מוגבלות נפשית או שכלית, ושנקבעה לו נכות רפואית בשיעור 50 אחוזים או יותר [...]).

בניגוד גמור לסיפורים אלה שממחישים כי אנשים שאינם זכאים לזכות מסוימת עשויים לקבל אותה ביתר קלות, הרשת החברתית מלאה בסיפורים על אוטיסטים והורים לילדים על הספקטרום האוטיסטי אשר חוו קושי רב במימוש זכותם לפטור מתור.¹⁰⁴ הדבר גם עלה אצל כמה מהמרואינים.¹⁰⁵ זוהי אפוא דוגמה טובה לאופן שבו רגשות מכתבים מימוש זכויות: תחושת הרחמים מכשירה בעיני הציבור את הענקת הזכות למי שהחוק דווקא לא התכוון להעניקה לו, והחשד מונע את מימושה מאלה הזכאים והזקוקים לה ביותר.

3. תפיסות של זכויות יתר לעומת החסמים במימוש זכויות

נושא תפיסת זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר, עלה בכמה ראיונות. כאשר שאלתי את סיגל (68), המתניידת בכיסא גלגלים ממונע לאחר שחלתה בפוליו בגיל ארבע, לגבי האופן שבו אחרים רואים את הזכויות שלהן היא זוכה, היא העלתה מיוזמתה רגש שנראה מעט זר בהקשר למוגבלות – הקנאה:

יש קנאה, מקום חנייה היום זה יקר המציאות, והמגרש מפוצץ, "מה יש לך מטר וחצי?" [חנייה עבור רכב עם מעלון] [צוחקת] [...] או אני אגיד לך במקום העבודה, היה לי פטור ממיסים [...] היו מקנאים בזה! היה לפחות אחד שהיה אומר את זה והיו כאלה שחשבו את זה ולא אמרו [...] רואים את הצד הטוב, לא רואים את ההוצאות [...] יש קנאה, יש קנאה [...] נכה, מה הוא צריך כל כך הרבה? נו באמת.

הקנאה הזו או הראייה את זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר, עשויות לנבוע מאי-הבנה של המושג "התאמות", שהוא מושג מפתח בחוק השוויון. הרעיון מאחורי ההתאמות, וזכויות אנשים עם מוגבלויות בכלל, הוא "צידוק מן הכבוד" אשר נועד להבטיח כי אנשים עם מוגבלויות יוכלו להשפיע במישור החברתי והפוליטי ולהשתלב בתחומי החיים

104 ראו למשל Tali Brill "סיימתם כבר להעתיק פוסטים קורעי לב?...?" Facebook 6.4.2018
 11.9.2016 Facebook "לא הפותעתי מהמבט החלול..." Anat Mash; <http://bit.ly/33e4QyC>
 Facebook "מאירה ברנע גולדברג" סיפור משעשע לכבוד הלילה... Facebook; <http://bit.ly/2nyjd1A>
 Facebook "Alonit Ronen" "לאחר כמה ימים לא נוחים..." Facebook 8.8.2016
 "הביטו בבקשה בכרטיס הזה וזכרו..." Anat Burko; <http://bit.ly/30YnngU> 28.1.2016
 Facebook "תעודת פטור מתור לאנשים עם מוגבלויות" תעודת פטור מתור לאנשים עם מוגבלויות
 20 – התנועה לקידום צעירים עם מוגבלות "תעודת פטור מתור לאנשים עם מוגבלויות" Link
 12.11.2015 Facebook "להשיג פטור מתור בישראל זה בערך כמו
 http://bit.ly/2Vw0XSU 15.7.2019 Facebook לזכות בלוטו. רבים מקנאים וחושבים שמדובר בהונאה, שהפטור הוא המצאה זדונית כדי
 להתחמק מהמתנה".

105 ירדן (30) החיה עם ניוון שרירים ומתניידת בכיסא גלגלים מספרת: "אני נתקלתי בדואר כל הזמן באנשים שמציגים את הכרטיס כדי לא לעמוד בתור או שהם מבקשים לא לעמוד בתור ואנשים פשוט לא מוכנים לקבל את זה [...] צעקות, אנשים פשוט לא מוכנים, הם לא מאמינים".
 טל (27) אוטיסטית החיה עם מוגבלות נפשית מצרה על כך שטרם הנפיקה כרטיס פטור מתור אך טוענת: "אחת הסיבות שגם אם יהיה לי כרטיס עוקף תור, אני כזה 'איך אני בדיוק אשתמש בזה?' אנשים יתנו לי לעקוף? אנשים יתחילו לריב איתי! מההיכרות שלי עם החיים".

השונים.¹⁰⁶ על מנת לאפשר את השתלבותם של אנשים עם מוגבלויות במעגלים הפוליטיים והחברתיים, החברה חייבת לתכנן מחדש את המרחבים הציבוריים שתוכננו מבלי להביא בחשבון את צורכיהם של אנשים עם מוגבלויות.¹⁰⁷ מכאן שלזכויות אנשים עם מוגבלויות יש היבט של צדק חלוקתי, במובן של חלוקת המשאבים בחברה באופן שיאפשר גישה גם לאוכלוסייה זו.¹⁰⁸ תפיסה של זכויות אלה כזכויות יתר, "זכויות מיוחדות", חותרת תחת רציונלים אלה. נטע מסבירה:

אני חושבת שהדבר הזה [החשד] מעיד על משהו. השאלה הזו בכלל [לגבי שימוש לרעה] היא מעידה, לטעמי, שיש אנשים שחושבים שהזכויות הללו הן זכויות יתר, כמו ההפקעה של חניות מהציבור לאנשים עם מוגבלות, או הנושא של תור, הנחות בארנונה, בעיקר היבטים כספיים אבל לא רק. היא מעידה על זה שרואים בנו חייזרים ולא חלק אינטגרלי מהחברה, זה דבר אחד. דבר שני זה חוסר הבנה של [עוצרת] של ההתמודדויות שלנו, של האתגרים, של הקשיים [...].

בניגוד לחשש הקיים משימוש לרעה בזכויות של אנשים עם מוגבלויות, כפי שעולה מן הסקר, עולה במקביל גם תמונה אחרת הנוגעת דווקא לאי-מיצוי זכויות בשל חסמים פסיכולוגיים.¹⁰⁹ מלבד החשש להיחשב כמי שמנצל לרעה את החוק, עלו בראיונות שני חסמים פסיכולוגיים נוספים: סטיגמה הקשורה בחשיפת המוגבלות ואי-הרצון לקחת משאבים מאדם אחר שיכול להיות זקוק להם יותר.

יש לזכור שבאנשים עם מוגבלויות דבקה סטיגמה של אנשים חלשים, חסרי יכולת, ובהקשר ספציפי למוגבלות נפשית אף מסוכנים. הסטיגמה הזו חזקה מאוד עד כדי כך שכמה מרואיינים נמצאים עדיין "בארון המוגבלות" וחוששים להיחשף ולבקש את זכויותיהם. הדס (29) סטודנטית להוראה אשר אובחנה עם תסמונת אספרגר לפני שנים אחדות שומרת את הדבר בסוד. בתשובה לשאלה האם היא מקבלת התאמות בלימודים, היא מספרת שחלק מהמרצים שלה יודעים וחלק לא יודעים על היותה אוטיסטית וכן על החשד וחוסר האמון בה:

זה עניין אישי, מול מי [מהמרצים] אני מרגישה בנוח [לספר על המוגבלות]. בכל אופן, כראוי לאוטזים בתפקוד גבוה רובם לא מאמינים בין כה וכה, אז זה לא באמת משנה [...] אני יודעת שלא כל כך מאמינים לי, אומרים לי את זה [...] אז אני לא מדברת על זה בעיקר לא במקומות עבודה, זה החשש הכי גדול שלי. אני עובדת עם ילדים, אני מורה. אני מפחדת שאם ההורים ידעו, אם המורות האחרות ידעו, אם הבוסים שלי ידעו, אז הם לא ירצו שאני אהיה כמגע עם ילדים, כי מה זאת אומרת "לא מבינה קודים חברתיים"? האם זה יכול לפגוע לרעה בילדים?" אני לא יודעת, הם יכולים נורא לפחד מזה [...] ואז כשאני

106 גרעון ספיר "הצדקות לחובה לערוך התאמות בתחום התעסוקה בעבור אנשים עם מוגבלות" **משפט וממשל** יג 411, 431-432 (2010).

107 שגית מור "משפט נגיש לכל: הזכות לנגישות ונגישות למשפט – ביקורת מוגבלות" **חוקים** ח 15, 31 (2016).

108 שם, בעמ' 32.

109 לסקירה של חסמים פסיכולוגיים, תפיסתיים ותרבותיים בהקשר למימוש זכויות חברתיות, ראו אבישי בניש ולירון דוד "זכות הגישה למנהל במדינת הרווחה: על (אי-)מיצוי זכויות חברתיות וחובת ההנגשה של החקיקה החברתית" **משפט וממשל** יט 395, 408-409 (2018).

מגישה את הדו"ח החודשי [של שעות עבודה מעשית] [...] אז אני תמיד מאחרת בהגשה ותמיד כועסים עליי, אבל מה אני אגיד להם? "תגידו תודה שהגשתי בכלל, אתם יודעים בכמה מאמץ עלה לי?" [צוחקת] לא מעניין אף אחד [...] ויש לי ניסיון רע עם תגובות של אנשים.

גם יערה (27) שחיה עם מוגבלויות נפשיות מספרת על הקושי בחשיפה כאדם עם מוגבלות על מנת לקבל זכויות:

למה שאני אגיד לבוס שלי שאני מקבלת קצבה?
ש. את אומרת את זה בגלל הכסף או בגלל הסטיגמה?
לא בגלל הכסף, בגלל הסטיגמה, בגלל שהוא מייד חושב מה כאילו הבעיה שלה. זו מבחינתי הבעיה העיקרית עם כל ההתאמות. העזרה היא תמיד גלויה, זאת אומרת אף פעם לא מסתירים את זה, ולכן ברוב המקרים אני נמנעת מלקבל [התאמות שאני צריכה], רק מה שאני חייבת. על קצבה אני לא יכולה לוותר, אבל דברים אחרים, כמו למשל הנחה בארנונה, שלדירה בתל אביב זה נחמד. עכשיו, בעל הדירה מעורב, אם בעל הדירה ידע, הוא יכול להיכנס ולראות [שהקריטריון הוא] רק מ־80 אחוזי אי־כושר עבודה, אז אין לו שום סיבה להשכיר לי את הדירה.

עוד עולה מהראיונות כי דווקא אנשים עם מוגבלויות אינם ממצים חלק מהזכויות המגיעות להם מכיוון שהם לא רוצים לגזול זכות ממישהו אחר שבעיניהם ראוי לה יותר.¹¹⁰ הדבר בא לידי ביטוי בהקשר לחניות נכים – תמה שחזרה אצל כמה מרואיינים היא שהם נמנעים מלהשתמש בחניית נכים אלא אם כן הם ממש זקוקים להתאמה באותו הזמן,¹¹¹ ואפשר גם למצוא דוגמאות לא־שימוש בפטור מתור.¹¹²

מצב הדברים כיום מעיד אפוא על קיומו של אבסורד: כיוון שישנה תפיסה לגבי זכויות יתר של אנשים עם מוגבלויות וחשש משימוש לרעה בהן, דווקא אלה הזקוקים לזכויות הללו נזהרים מלחשוף עצמם ונוקטים משנה זהירות בעת השימוש בהן. וכך סיכמה הדס את האבסורד:

אני מכירה לא מעט אנשים שרק במקרי קיצון הם משתמשים בתו שלהם בחניית נכים כי הם מפחדים שיאשימו אותם [בשימוש לרעה]. מישהי שלומדת איתי, יש לה בעיה ברגל. היא נראית אישה מתפקדת לכל דבר [...] ויש לה תו נכה, מותר לה לחנות בחניית נכים כי היא סובלת מכאבים מחרידים ברגל בגלל תסמונת

110 עוד ראו בהקשר זה WENDELL, לעיל ה"ש 17, בעמ' 27.

111 כרמל (28), נכת צה"ל הנעזרת בקביים בשל פגיעה עצבית, אומרת: "אני בחיים לא אחנה את הרכב שלי אם יש סטפה של חניות נכים, נגיד ליד השיקום, בחיים אני לא אחנה בחנייה הכי קרובה [לכניסה] כי יש אנשים שצריכים יותר עזרה ממני"; אלינור (40), אוטיסטית ואם לילד אוטיסט, מסבירה אף היא: "אז לנו יש למשל תו נכה, אז יש לנו למשל כללים כאלה שאנחנו משתמשים בזה רק במצבים [מסוימים], רוב הזמן אנחנו לא משתמשים בזה, אנחנו משתמשים בזה במצבים שצריך". ממצא דומה התקבל במחקר שנערך בארצות הברית. ראו Dorfman, [Un]Usual Suspects, לעיל ה"ש 7, בעמ' 602.

112 ראו למשל Rachel Regev "היום המתנתי בתור לכירוף..." <http://bit.ly/2My2Uul> (סטטוס שמעיד על מפגש עם אישה שבחרה לא להשתמש בכרטיס שניתן עבור בנה).

מאוד נדירה, ולא רואים עליה אלא אם כן היא הולכת עם מקל, וגם את זה היא עושה לעיתים רחוקות כדי שאף אחד לא יתייחס אליה כנכה [...] אז אם היא חונה בחניית נכים, אני בטוחה שהיא מקבלת המון האשמות על העניין הזה, ואני גם לא רואה אותה חונה בחניית נכים כשהיא באה ללימודים.

הדס ממשיתה ומספרת:

לאבא שלי יש תו נכה בגלל בעיות בגב שיש לו ואמא שלי עוברת טיפולים כימותרפיים, אבל בגלל סיפורים מסובכים-בירוקרטיים, בגלל שהיא בפנסיה, אין לה אחוזי נכות [...] נורא קשה לה ללכת לבית חולים, אז אבא שלי לוקח, חונה בחניית נכים בשבילו [לה הוא זכאי], כדי לקחת אותה לבית חולים [...] כי לאמא שלי הרבה יותר קשה ללכת מאבא שלי אבל היא לא זכאית לתו נכה, בגלל עניינים טכניים לחלוטין שלא קשורים למוגבלות שלה. אז יאשימו את [אותו] בהתחזות, שאבא שלי בימים שהוא יכול ללכת, שהוא מלווה מישהי לטיפולים, הוא משתמש בתו נכה? איך זה אמור להיראות?

חוויות החיים של האנשים עם המוגבלויות חשפו את הקשיים ביישום המשפט בחיי היומיום. אנשים עם מוגבלויות חשים כי בכל פעם שהם באים לממש את זכותם הם עומדים לחקירה ונתונים לחשד ציבורי המכביד עליהם ומונע מהם להשתמש בזכויות שנועדו לשלבם באופן מיטבי יותר בחברה ולמנוע אפליה במתן שירותים. רגשות כמו רחמים אשר אינם עולים בקנה אחד עם תפיסת ושיח הזכויות של חוק השוויון, מביאים דווקא למצבים אבסורדיים שבהם אלה הנתפסים בעיני הציבור כ"נכים הראויים" אך למעשה אינם זכאים לזכות, הנינם ממנה, כאשר נשאי הזכות שמוגבלותם אינה ברורה והם אינם נתפסים כ"ראויים" מוצאים קושי רב ביישומה. בנוסף לכך, חסמים פסיכולוגיים נוספים הקשורים לסטיגמה הנלווית למוגבלות ולאי-הרצון להשתמש במשאבים מוגבלים מונעים שימוש בזכויות, בעוד שלמרבית האבסורד לרבים בחברה נדמה שמשתמשים בהן יתר על המידה.

סיכום – מספרים ומילים: חשדות מבחוח וחוויות מבפנים

מאמר זה דן בתופעת החשד לשימוש לרעה בזכויות אנשים עם מוגבלויות בישראל משתי נקודות מבט משלימות. חלקו האחד דן בממצאים הכמותיים המצביעים על תופעה שלפיה 21 אחוזים מהנשאלים בסקר נרחב של האוכלוסייה בישראל הסכימו במידה בינונית עד רבה עם ההיגד כי יש "להיזהר מכך שאנשים עם מוגבלות ינצלו לרעה את הסיוע הרב שהם מקבלים מהחברה ומהמדינה". ניתוח של ממצאי הסקר מעלה כי תפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות זכויות יתר מנבאים באופן החזק ביותר את רמת החשד לשימוש לרעה בזכויות (בניגוד לרגשות שליליים ולעמדות מופשטות יותר לגבי אוכלוסייה זו, אשר לא נמצאו כמנבאים את החשד). בחלקו האחר של המאמר מוצגים נרטיבים מפי אנשים עם מוגבלויות המבטאים את האופן שבו חשד זה בא לידי ביטוי בחייהם ומשפיע על הדרך שבה הם ממצים את זכויותיהם. אף שממדי החשד בקרב האוכלוסייה הכללית אינם נחלת הרוב, חשד זה ממלא מקום משמעותי בחייהם של ישראלים עם מוגבלות, אשר מרגישים צורך להוכיח את זכותם לאחרים ולהשתמש בזכויותיהם בזהירות כדי לא לעורר חשד. ממצאים מקוריים אלה מתעדים את תופעת הבקלאש כלפי זכויות אנשים עם מוגבלויות וממחישים

את השלכותיה. תופעה זו עשויה לסכן את ההתקדמות המשמעותית ביישום חקיקת הזכויות לאנשים עם מוגבלויות. עוד יצוין כי תפיסות ציבוריות אלה עשויות להוות תוצר של גורמים רחבים יותר כמו למשל סיקור תקשורתי נרחב הרבה יותר של הונאה ושימוש לרעה מאשר של סוגיות של אי-מיצוי זכויות.¹¹³

על מעצבי מדיניות ובתי משפט להיות מודעים לתופעת הבקלאש הבאה לידי ביטוי בתפיסות לגבי שימוש לרעה, שכן יש בה כדי להוות חסם נוסף על מימוש הזכויות. אם הלגיטימציה הציבורית לגבי זכויות והתאמות לאנשים עם מוגבלויות תתערער, הציבור אשר לו תפקיד חשוב באכיפה ובמימוש אותן הזכויות יסרב לעשות כן. כפועל יוצא, אנשים עם מוגבלויות יטמיעו בעצמם את המסר כי אין הם נשאי זכויות, והדבר עלול ליצור אצלם רתיעה מלמצות את זכויותיהם ואת ההתאמות (אם משום שהם לא רואים עצמם זכאים או אם משום שהם יחששו להיפס ככאלה המנצלים לרעה את המערכת). תהליך כזה יסכל את מטרת החוק להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה של אנשים עם מוגבלויות בכל תחומי החיים.¹¹⁴ חוק השוויון מכיר בכך שתפיסה רחבה של זכויות אנשים עם מוגבלויות בהכרח כוללת רכיב שיש בו משום העדפה והענקת יתרון לנשאי הזכויות על פני אלה שאינם זכאים להן, אולם החוק מדגיש כי מדובר בהעדפה מתקנת שבאה לתקן אפליה קודמת ורבת שנים של אוכלוסייה זו.¹¹⁵ כך גם עמיתו האמריקני של חוק השוויון כולל בתוכו הוראה מפורשת לגבי אי-האפשרות של אדם ללא מוגבלות לטעון לאפליה הפוכה (כלומר, אפליה של אדם ללא מוגבלות ביחס לאדם עם מוגבלות).¹¹⁶

על מנת לבלום את תופעת הבקלאש ולצמצמה יש לתרגם את תכליות החקיקה באופן שיחלחל אל הציבור הרחב ויסייע לו להבין את מושג הנגישות וההתאמות כתיקון עיוות היסטורי כלפי אוכלוסייה זו על ידי התאמת הסביבה והמבנה החברתי לצורכיהם של אנשים החיים עם מוגבלויות לאחר הדרה רבת שנים.¹¹⁷ שינוי הפרדיגמה כלפי מוגבלות כמושא לזכויות ולא לצדקה וחסד בקרב הציבור וכן פיתוח ההבנה כי ההגנה המשפטית מוענקה לאנשים עם מגוון רחב של מוגבלויות, כאלה שנראות וכאלה שאינן ברורות לעין, הם המפתח לבלימת תופעת הבקלאש. שינוי חברתי לאוכלוסיית האנשים עם המוגבלויות תלוי אפוא בתרגום החוק בספרים ליישום החוק בפעולה.

113 בניש וודר, לעיל ה"ש 109, בעמ' 408.

114 ס' 2 לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998, ס"ח 152 (להלן: חוק השוויון) ("חוק זה מטרתו להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות, ולעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים, וכן לתת מענה הולם לצרכיו המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בפרטיות ובכבוד, תוך מיצוי מלוא יכולתו").

115 ס' 3 לחוק השוויון ("העדפה מתקנת: אין רואים כהפליה פסולה פעולה שנועדה לתקן הפליה קודמת או קיימת של אנשים עם מוגבלות או שנועדה לקדם את השוויון של אנשים עם מוגבלות").

116 Americans with Disabilities Act, 42 U.S.C. § 12201(g) (2008) ("Claims of no disability: Nothing in this chapter shall provide the basis for a claim by an individual without a disability that the individual was subject to discrimination because of the individual's lack of disability").

117 מור "שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות בתעסוקה", לעיל ה"ש 22, בעמ' 106.